

ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ НАПН УКРАЇНИ

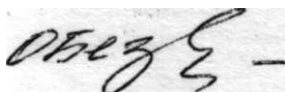
БЕЗКОРОВАЙНА Ольга Володимирівна

УДК 371.135:008-053.67

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ
КУЛЬТУРИ ОСОБИСТІСНОГО САМОСТВЕРДЖЕННЯ
В РАННЬОМУ ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ**

13.00.07 - теорія і методика виховання

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Київ-2010

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Рівненському державному гуманітарному університеті, м. Рівне,
Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант доктор психологічних наук, професор,
дійсний член МЛІН України
Бех Іван Дмитрович.
Інституті проблем МХОМШМ ПЛІН України,
директор.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор,
дійсний член НАПН України
Зязюн Іван Андрійович, Інститут педагогічної
освіти і освіти дорослих НАПН України, директор;

доктор педагогічних наук, професор
« Грязнов Ігор Олександрович,
начальник докторантури
Національної академії
Державної прикордонної служби
України імені Богдана Хмельницького;

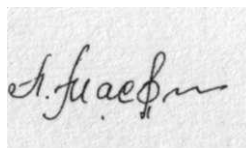
• доктор педагогічних наук, професор
Сущенко Андрій Віталійович,
Класичний приватний університет
м. Запоріжжя, завідувач кафедри управління
навчальним закладом та педагогіки вищої школи.

Захист відбудеться "26" травня 2010 р. о 14 годині на засіданні
спеціалізованої вченої ради Д 26.454.01 в Інституті проблем виховання НАПН
України за адресою: 04060, м. Київ, вул. Максима Берлінського, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій частині Інституту проблем
виховання НАПН України (04060, м. Київ, вул. Максима Берлінського, 9).

Автореферат розісланий "24" квітня 2010 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. М. Масол

Дослідження проблеми виховання культури особистісного самоствердження в учнівській молоді ґрунтується на концептуальних положеннях сучасної теорії виховання (І.Бех, Є.Бондаревська, В.Вернадський, В.Демищенко, Т.Дем'янюк, О.Кононко, О.Корсаков, В.Оржиховська, О.Подмазін, Г.Селевко, В.Серіков, М.Сметанський, Ю.Сокольніков, О.Сухомлинська).

Проблема виховання культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці в загальноосвітній школі, попри її важливість і актуальність, розроблена недостатньо. Вона розглядалася лише частково в ході визначення окремих особистісних якостей, причин девіантної поведінки, але частіше за все у зв'язку з дослідженням самореалізації, де, як правило, ці поняття вживалися як ідентичні.

Найбільші труднощі в сучасній соціальній ситуації переживає молодь, яка перебуває на порозі життєвого самовизначення, пошуку сфер свого утвердження і людського затребування. Відсутність орієнтирів робить процес її самоствердження стихійним, неорганізованим, непродуманим, що є проблемою як для самих старших школярів, так і для суспільства загалом. Хоча в дійсності старший шкільний вік є сенситивним для вирішення завдань, котрі зв'язані із самоствердженням особистості, адже у цьому віці воно стає життєвою необхідністю, що виражається в прагненні не лише знайти сферу самоствердження, але й зайняти певну позицію.

У зв'язку з цим *особистістю орієнтований підхід* актуалізує завдання побудови нових освітніх технологій, здатних ініціювати процес виховання культури особистісного самоствердження, націлених на сприяння розкриттю можливостей школяра в усіх його проявах.

Однак, при традиційній системі навчання і виховання, яка залишається на сьогоднішній день, прагнення старшокласника до самоствердження повною мірою не задовольняється. Технології навчання і виховання, котрі використовуються сьогодні в школі значною частиною педагогів, надто мало орієнтовані на актуалізацію особистісних можливостей учнів і формування в них потреби і готовності до культури особистісного самоствердження в пізнавальній діяльності. І, як наслідок, багато випускників не здатні до самостійного вирішення життєвих проблем, не готові стверджуватися особистісно, професійно, духовно, культурно.

Виходячи із зазначеного необхідність наукового дослідження визначається *суперечностями* між:

- сучасними вимогами до загальноосвітньої практики і недостатньою розробленістю теоретичних і практичних положень досліджуваної проблеми;
- рівнем професійного досвіду, знаннями вчителів і існуючими засобами реалізації дослідницької проблеми;
- об'єктивними запитами суспільства, з одного боку, і реально функціонуючою освітньою системою, яка технологічно не забезпечує цей процес, з другого;
- нормативною заданістю освітнього процесу і особистісними потребами школяра.

Актуальність теми і вказані суперечності обумовили **проблему** пошуку шляхів і засобів модернізації освітнього процесу, підсилення його спрямованості на самоствердження особистості раннього юнацького віку, розроблення активних форм і методів соціально-ціннісної діяльності, реалізації концептуальної моделі виховання культури особистісного самоствердження старшокласників у нових соціально-економічних умовах.

Актуальність проблеми, врахування аспектів недостатньої теоретичної та практичної розробки, а також необхідність у наданні їй системного, особистісно орієнтованого гуманістичного спрямування зумовило вибір теми дослідження: **"Теоретико-методичні засади виховання культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці"**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження (державний реєстраційний номер 010611000880) була складовою теми кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету "Феноменологія морального розвитку особистості: детермінація, механізми, генезис" (державний реєстраційний номер 0106B000636) та виконана при розробці науково-методичної проблемної теми "Створення умов для розвитку і самореалізації особистості як громадянина України шляхом вироблення інноваційних підходів в управлінні освітою та здійснення навчально-виховного процесу" (наказ № 545 від 07.10.2008 р.). Тему дисертації затверджено вченою радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол №7 від 28.01. 2005 р.) та узгоджено в Раді з координації наукових досліджень в галузі педагогіки та психології АПН України (протокол №8 від 25.10.2005 р.).

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити концептуальну модель та розробити технологію виховання культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці.

Концепція дослідження полягає у наданні процесу виховання культури особистісного самоствердження учнів раннього юнацького віку гуманістичного особистісно орієнтованого, практичного спрямування з метою забезпечення організаційно-педагогічних умов для самоствердження особистості, здатної до різнобічного розвитку, удосконалення, самоосвіти, реалізації своїх індивідуальних задатків та здібностей.

Вихідними положеннями в розробці концептуальної моделі виховання культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці стали:

- особистість дитини та її інтереси перебувають у центрі освітнього процесу, в результаті цього він набуває статусу дитиноцентризму;
- цілі навчання і виховання проєктуються спільно учнями, батьками, учителями;
- учень виступає суб'єктом свого розвитку; розкриття його особистісного потенціалу залежить від активної життєвої позиції, від тих цілей, які він ставить перед собою; це не тільки наслідки його власного таланту і здібностей, а й усі можливі успіхи, які учень опредметнює в процесі діяльності;

- процес самоствердження здійснюється завжди в певній, конкретній діяльності, завдання ж вчителя полягає в тому, що він повинен допомогти кожному учневі побудувати свій вектор самоствердження;

- культура особистісного самоствердження в процесі вибору ролі успішної особистості, реалізації власних потенцій починається там, де є орієнтація на іншу людину.

В основу побудови системи виховання культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці покладено єдність складових категоріальних компонентів системи "індивід - індивідуальність - суб'єкт - особистість", філософсько-культурологічні та психолого-педагогічні концептуальні підходи, які передбачають створення цілісного виховного процесу, що відповідає сучасним соціально-світоглядним реаліям і психолого-педагогічним вимогам. Розробка активних форм, методів та засобів реалізації змісту виховання культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці в сукупності має забезпечити ефективність розробленої технології виховання культури особистісного самоствердження старшокласників.

Створена концептуальна модель є теоретичним підґрунтям для розробки власне технології виховання культури особистісного самоствердження в умовах соціально-ціннісної діяльності в ранньому юнацькому віці.

Реалізація концепції спрямовується на якісне забезпечення цілей, можливостей, сфер, засобів набуття збагачених і внутрішніх позицій самоствердження старшокласників, з урахуванням їхніх вікових особливостей, специфіки соціально-ціннісної діяльності, визначених та експериментально перевічених організаційно-педагогічних умов, типів, та рівнів сформованості культури особистісного самоствердження школярів, оптимальних моделей взаємодії у системі "учитель-учень" та "учень-учень", подальшого розвитку теоретико-методологічного та програмно-методичного забезпечення виховного процесу в школі.

Основні положення концепції втілені в **гіпотезі дослідження**, згідно з якими виховання культури особистісного самоствердження старшокласників буде успішним якщо:

- в основу буде покладено пріоритетні виховні впливи обґрунтовані в концепції виховання культури самоствердження старшокласників, реалізація якої забезпечуватиме формування особистості, здатної до позитивної самозміни;

- спиратиметься на особистісно орієнтовані технології виховання у старшокласників гуманістичних цінностей, способів поведінки, детермінованих внутрішньою позицією самоствердження;

- забезпечуватиметься стабільне зростання рівня вихованості культури особистого самоствердження учнів в умовах соціально-ціннісної діяльності;

- розроблено відповідне програмно-методичне забезпечення, активні форми і методи виховання культури особистісного самоствердження старшокласників.

Відповідно до об'єкта, предмета, концепції та гіпотези для досягнення мети дослідження були визначені такі взаємопов'язані **завдання**:

1. Проаналізувати стан розробки проблеми у філософсько-культурологічній, психолого-педагогічній літературі, визначити сутність та зміст поняття "культура особистісного самоствердження" в ранньому юнацькому віці.

2. Розробити та експериментально перевірити концептуальну модель виховання культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці.

3. Обґрунтувати критерії та показники вихованості культури особистісного самоствердження в учнів старших класів загальноосвітньої школи.

4. Виявити рівні сформованості культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці.

5. Теоретично обґрунтувати, розробити та впровадити технологію виховання культури особистісного самоствердження старшокласників в соціально-ціннісній діяльності.

6. Виявити та схарактеризувати орпшізайно-педагогічні умови, що сприяють підвищенню ефективності виховання культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці.

7. Розробити програмно-методичне забезпечення виховання культури особистісного самоствердження старшокласників.

Об'єкт дослідження - виховання культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці в умовах соціально-ціннісної діяльності.

Предметом дослідження є теоретико-методичні засади виховання культури самоствердження особистості раннього юнацького віку.

Методологічними **засадами дослідження** є концепції особистісно орієнтованого виховання, котрі розкривають залежність розвитку особистості від міри її власної активності, положення теорії самоствердження і "Я" концепції; принципи детермінізму; діяльнісного опосередкування, гуманізації освіти.

Теоретичну основу дослідження складають *філософські концепції* самоствердження людини (Песталоцці, АДістерверг, Г.Сковорода, Д.Леонт'єв, М.Цибра, Е.Фромм); *теорії самоствердження особистості* (А.Адлер, М.Архангельський, Л.Виготський, КЛевін, ОЛеонт'єв, А.Маслоу, Е.Нікітін, К.Платонов, К.Роджерс, Н.Харламенкова); *загальнопсихологічні теорії діяльності і активності* (К.Абульханова-Славська, Б.Анан'єв, Л.Анциферова, Г.Балл, Л.Божович, П.Блонський, С.Вахрамов, Г.Костюк, В.Маралов, С.Рубішштейн, В.Сітаров, Б.Сосновський); *особистісно-діяльнісні і особистісно орієнтовані підходи в педагогіці і психології* (І.Бех, І.Белкін, О.Бондаревська, О.Газман, О.Главінська, Т.Дем'янюк, В.Серіков, ІЛкіманська); *концепції існуючих освітніх парадигм* (П.Амонашвілі, О.Бондаревська, О.Газман, М.Красовицький, В.Серіков, Н.Тализша, Г.Щедровицький); *теорії педагогічних технологій* (В.Беспалько, Д.Ельконш, І.Зязюн, С.Карпенчук, О.Киричук, У.Крейн, В.Оржиховська, С.Пальчевський, О.Савченко, Г.Селевко, О.Сухомлинська).

Для розв'язання поставлених завдань з метою перевірки гіпотези застосовувалися такі **методи дослідження**, які взаємодоповнювали один одного та забезпечували можливість комплексного пізнання предмета дослідження:

- *теоретичні* - аналіз та синтез джерел з досліджуваної проблеми шляхом вивчення філософсько-культурологічної, психологічної, педагогічної, методичної

літератури, нормативно-правової документації, навчальних програм, підручників і навчальних посібників; вивчення, аналіз та узагальнення досвіду освіти й виховання школярів; аналіз освітніх парадигм з метою визначення стану і теоретичного обґрунтування проблеми виховання культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці;

- *емпіричні* - *діагностичні* (індивідуальні та колективні бесіди, анкетування, інтерв'ювання, тестування, аналіз продуктів діяльності) для визначення рівнів сформованості культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці; *обсерваційні* (включене та опосередковане спостереження); *педагогічний експеримент* (констатувальний, формувальний та контрольний) для перевірки ефективності концептуальної моделі; *статистична обробка* результатів педагогічного експерименту для підтвердження достовірності гіпотези дослідження.

Дослідно-експериментальна база дослідження. Дослідження за темою дисертації проводилося поетапно на базі загальноосвітніх шкіл м. Рівне: НВК № 2, ЗОШ № 4, НВК № 12, 13, 15, 18, 20, 23, НВК "Школа І-ІІІ ступенів - гімназія" м.Острога, Бабинської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів, Млинівської районної гімназії Рівненської області, загальноосвітньої школи № 6 І-ІІІ ступенів м.Ізмаїл Одеської області, загальноосвітньої школи № 37 І-ІІІ ступенів М.Сімферополя АР Крим, Октябрської загальноосвітньої школи №3 імені І.Гаспринського І—ІІІ ступенів Красногвардійського району АР Крим.

Всього у різних видах експерименту взяли участь 1500 учнів, 365 вчителів і 80 керівників загальноосвітніх навчальних закладів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у визначенні й обґрунтуванні теоретико-методичних засад виховання культури особистісного самоствердження у ранньому юнацькому віці в освітньому процесі сучасного загальноосвітнього навчального закладу.

Уперше: визначено сутність і зміст поняття "культура особистісного самоствердження" як процес свідомого, активного практичного перетворення ситуацій, які складають змістову основу різних сфер життєдіяльності школяра в результаті чого він досягає успіху, підтримує відповідний статус в колективі, відстоює свою значущість перед іншими однолітками, реалізує свій індивідуальний життєвий шлях; розроблено концептуальну модель, яка охоплює когнітивний, мотиваційний, діяльнісно-перетворювальний елементи позиції самоствердження; розроблено вектор особистісного самоствердження; визначено критерії й показники, які забезпечили можливість з'ясувати рівні сформованості культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці.

Подальшого розвитку набуло вирішення проблеми комплексного підходу до виховної роботи в загальноосвітній школі як творчого процесу, що сприяє становленню культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці.

Удосконалено зміст, форми і методи виховання культури особистісного самоствердження старшокласників у роботі загальноосвітнього навчального закладу.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що: розроблено зміст і структуру процесу виховання культури особистісного самоствердження в ранньому

юнацькому віці; класифіковано типи культури особистісного самоствердження (непродуктивні, потенційні, продуктивні); виокремлено організаційно-педагогічні умови, які сприяють ефективності виховання культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці: створення культурного поля навчального закладу, позитивного мікроклімату в колективі, що забезпечує самоствердження кожного вихованця та підвищення його соціального статусу в середовищі ровесників (задоволення потреби у визнанні, повазі, підтримці, захищеності); розвиток в учнів ціннісного ставлення до культури особистісного самоствердження; організація пізнавальної, особистісно значущої соціально-ціннісної діяльності, яка забезпечує усвідомлення цілей, можливостей, сфер, засобів, набуття позиції самоствердження старшокласників, застосування у виховній діяльності новітніх технологій; систематичне діагностування та корекція рівнів вихованості культури особистісного самоствердження в школярів, забезпечення правильності життєвого вибору; формування оптимальної взаємодії у системі "учитель-учень" та "учень-учень"; активної діяльності органів учнівського самоврядування; програмно-методичне забезпечення виховного процесу в школі.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у реалізації розробленого комплексу діагностичних методик з дослідження позицій самоствердження; упровадженні в навчально-виховний процес авторської технології, яка включає сукупність традиційних та інноваційних форм і методів виховання на основі особистісно орієнтованого підходу; встановлення стосунків співпраці; створення ситуацій успіху з опорою на самостійність і творчий спосіб роботи школярів; розроблено та впроваджено програмно-методичне забезпечення: виховну програму "Від самоствердження до самореалізації"; тематичну програму та зміст факультативного курсу "Людина в суспільстві"; методичні рекомендації щодо застосування інтерактивних форм виховної роботи - тренінгів, відеотехнологій, проблемно-дискусійних і ділових ігор, проектної діяльності; програму і план занять "Майстерня самоствердження", яка виступає засобом реалізації здатності особистості до самозмгнн.

Запропонована автором технологія може бути застосована як в освітній практиці середньої школи при створенні та реалізації інноваційних програм розвитку особистості старшого шкільного віку, так і в системі перепідготовки й підвищення кваліфікації педагогів. Основні положення наукового дослідження можуть бути використані в роботі вчителів, шкільних психологів в процесі організації діяльності з орієнтації старших школярів на позицію самоствердження; при підготовці практичних психологів і соціальних педагогів у вищих навчальних закладах; тематичних факультативних курсів, програм, методичних розробок, посібників для викладачів, студентів, наукових працівників.

Упровадження результатів дослідження. Результати виконаного дослідження впроваджено в навчально-виховний процес загальноосвітніх шкіл м. Рівне: НВК № 2, НВК № 12, 13, 15, 18, 20, 23 м. Рііше (акт про впровадження результатів дослідження №426 від 14.10.09 р., виданий Управлінням освіти Рівненської міської ради); НВК "Школа І-ІІІ ступенів - гімназія" м. Острога, Бабинської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів, Млинівської районної гімназії

Рівненської області (акт про впровадження № 2842-07/01 від 15.10.2009 р., виданий Управлінням освіти і науки Рівненської облдержадміністрації); загальноосвітньої школи № 6 I-III ступенів м.Ізмаїл Одеської області (акт про впровадження № 420 від 23.10.09 р.); загальноосвітньої школи № 37 I—III ступенів М.Сімферополя АР Крим (акт про впровадження № 159 від 19.10.09 р.); Октябрської загальноосвітньої школи № 3 імені І.Гаспринського I-III ступенів Красногвардійського району АР Крим (акт про впровадження № 76-А від 19.10.2009).

Апробація результатів дисертаційного дослідження здійснювалася на: *міжнародних науково-практичних конференціях*: "Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології" (Рівне, 2007); "Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності" (Житомир, 2007); "Молодіжна політика: проблеми і перспективи" (Дрогобич, 2007, 2008); "Спадщина А.С.Макаренка і педагогічні пріоритети сучасності" (Полтава, 2008); *всеукраїнській науково-пошуковій конференції*: "Моделі компетентного випускника 12-річної школи: сутність, пріоритети, пошук відповідей на виклики XXI століття" (Донецьк, 2007); *всеукраїнських науково-практичних конференціях*: "Культурно-ціннісні витоки сучасного виховання особистості" (Київ, 2006); "Духовно-творчий потенціал студентської молоді: психолого-педагогічні проблеми формування та реалізації" (Рівне, 2006); "Особистість XXI століття: проблеми виховання та шляхи їх вирішення" (Київ, 2007); "Соціально-педагогічні засади виховання морально гармонійної особистості" (Київ, 2008); "Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики" (Київ, 2007); "Проблеми освіти в суспільстві ноосферної епохи" (Освіта сталого розвитку) (Київ, 2007); "Обдаровані діти - інтелектуальний потенціал держави" (Київ, 2008); "Психосоціальний розвиток особистості: формування життєвих перспектив" (Рівне, 2007); "Стан духовної культури особистості в умовах р озгортання глобалізаційних процесів", "Культура XXI століття стан, проблеми, перспективи" (Рівне, 2007,2008); "Педагогічне мислення в контексті теоретико-методичної спадщини А.С.Макаренка і сучасної педагогіки" (Рівне, 2008); "Формирование педагогической культуры студентов в системе высшего образования Украины" (Ялта, 2008); "Шляхи гармонізації знань і якостей особистості в професійній підготовці майбутнього вчителя" (Кривий Ріг, 2009); *XIV Всеукраїнських педагогічних читаннях*: "Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: виховання громадянина" (Слов'янськ, 2007); *XV? сесії Університету Культури Миру* "Самореалізація особистості в умовах сучасного виховання: досвід, проблеми, перспективи" (Рівне, 2008); *всеукраїнському науково-практичному семінарі*: "Педагогічна майстерність керівника освітнього закладу: теорія і практика" (Полтава, 2007); *січневих педагогічних читаннях*: "Гармонізація культурно-освітнього середовища як педагогічна проблема", "Педагогічна наука та освіта: проблеми й перспективи" (Сімферополь, 2008, 2009); *регіональних науково-практичних конференціях*: "Феномен ідентичності: зміст, структура та механізми формування" (Рівне, 2008).

Хід та результати дослідження на різних його етапах обговорювались і були схвалені на: засіданнях кафедр теорії і методики виховання, загальної і соціальної педагогіки та акмеології (2005-2009); вченій раді, звітних науково-практичних

конференціях Рівненського державного гуманітарного університету (2006-2009); лабораторії інноваційних технологій Інституту педагогіки АПН України (Київ, 2008); засіданнях колегії управління освіти, педагогічних радах, методичних об'єднаннях, семінарах заступників директорів з виховної роботи, класних керівників, шкільних психологів та соціальних педагогів загальноосвітніх шкіл м.Рівне та Рівненської області.

Кандидатська дисертація "Виховання підлітків на ідеях миру в позакласній роботі" за спеціальністю 13.00.01 - теорія та історія педагогіки захищена в 1997 році в Київському державному університеті культури і мистецтв. Матеріали кандидатської дисертації у тексті докторської дисертації не використовувалися.

Публікації. Основний зміст та результати дисертаційного дослідження опубліковано у 48 одноосібних наукових працях: 1 монографії, методичному посібнику, 27 статтях у фахових виданнях, 4 статтях у збірках наукових праць, 14 у збірках матеріалів і тез конференцій.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків з кожного розділів, загальних висновків, додатків на 92 сторінках, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації складає 460 сторінок, із них 350 сторінок основного тексту. У списку використаних джерел подано 346 найменувань на 28 сторінках. Робота містить 32 таблиці, 12 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми, визначено об'єкт, предмет, мету, концепцію дослідження, сформульовано гіпотезу та основні завдання, викладено методологічні та теоретичні основи, охарактеризовано методи дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичну і практичну значущість одержаних результатів, висвітлено впровадження та апробацію результатів експериментального дослідження.

У *першому розділі* - "**Теоретико-методологічні підходи до проблеми виховання культури особистісного самоствердження**" - проаналізовано стан теоретичної розробки проблеми в контексті філософсько-культурологічного, психологічного та педагогічного аспектів.

Методологічно дослідницька проблема розуміється нами як визначення й утвердження учнем власної життєвої позиції, що ґрунтується на безумовному прийнятті унікальності кожної людини як найвищої цінності з огляду на те, що й сам учень повинен бути такою цінністю через забезпечення моделі суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників навчально-виховного процесу.

Проблема культури особистісного самоствердження - одна з усталених проблем людського життя, основний зміст якої становлять питання, як людині знайти себе, зреалізуватися, довести свою значущість собі та іншим людям. Людина завжди була одержима пошуком смислу життя і розуміння того, з чого складається її щоденне існування.

Категорія самоствердження особистості, незважаючи на її важливість і актуальність, залишається недостатньо дослідженою. Вона перестає бути загальноживаною літературною конструкцією, яка адекватно застосовується у

філософських працях і проходить у наш час дедалі складніший шлях теоретичного осмислення й поглиблення свого значення.

Як науково-теоретична проблема самоствердження особистості стало об'єктом спеціальних досліджень - філософських, а потім і конкретно наукових - лише у ХІХ - ХХ століттях.

На підставі фундаментальних філософських досліджень можна зробити висновок, що поняття самоствердження аналізувалося в основному як синонім терміна "спонукання", котре означає внутрішню потребу людини в самовираженні: "прагнення до вдосконалення" ААдлера і "домагання" КЛевіна. З'ясовано, що проблему філософсько-культурологічного підходу щодо розуміння культури особистісного самоствердження розглядають сучасні науковці С.Артановський, В.Вернадський, І.Відт, І.Зязюн, Л.Каган, Л.Кертман, П.Козловський, В.Кремень, В.Луговий, М.Мамардашвілі, В.Оконь, О.Пелипенко, Т.Стефаненко, В.Табачковський, М.Херсцковіч, А.Швейцер.

Аналіз літератури дає підстави стверджувати, що виховне значення культури полягає в тому, що вона представляє можливість транслювати загальнолюдські та національні цінності, норми, традиції, включаючи

зростаючу особистість у багатовимірному і неоднозначному світі. Культура розширює межі вибору, дозволяє людині самій шукати відповіді, співвідносячи свої уявлення з тими, які склалися в суспільстві. У зв'язку з цим культура особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці значною мірою зумовлюється здатністю здійснювати вибір, будувати свою життєву позицію, співвідносити своє "Я" і координувати власну поведінку в системі стосунків з однолітками і навколишнім світом.

Аналіз психологічних особливостей феномена "самоствердження" зроблено на основі теорії самореалізації К.Хорні, Г.Олпорта, концепції самоактуалізації А.Маслоу, теорії "Я" К.Роджерса, самореалізації як "мотива людської життєдіяльності" С.Рубінштейна, самореалізації "як активної участі в різних сферах життєдіяльності" М.Гінзбурга.

До уваги було взято теоретичні положення видатних педагогів К.Вентцеля, Д.Дьюї, Я.Корчака, М.Монтессорі, О.Лейла, Ж.Руссо, С.Френе, Р.Штейнера.

Своєрідним орієнтиром у розкритті досліджуваної проблеми стали праці Ш.Амонашвілі, А.Макаренка, Г.Сковороди, В.Сухомлинського, К.Ушинського та ін.

Теоретичне осмислення проблеми виховання культури особистісного самоствердження здійснювалося на основі концептуальних положень сучасної теорії виховання (І.Бех, С.Бондаревська, М.Боришевський, С.Газман, О.Киричук, М.Красовицький, В.Луговий, О.Сухомлинська, О.Савченко, Г.Селевко, М.Сметанський, В.Серіков, Р.Шакуров, І.Якиманська, М.-Ярмаченко та ін.).

У вітчизняній і зарубіжній науковій літературі є різні підходи стосовно поняття самоствердження особистості: 1) як прагнення людей проявити себе в активній діяльності, в об'єктивації себе в різних формах життєдіяльності і, перш за все, у праці як головному виді діяльності людини (С.Березін, Л.Божович, Ю.Ган, Л.Коган, О.Леонт'єв, С.Рубінштейн, Г.Щедровицький та ін.); 2) як задоволення потреби у спілкуванні, взаємодія із соціальним середовищем (Б.Г.Анан'єв,

С.Березін, Л.Божович, Л.Буєва, Е.Ільєнков, Б.Ломов, В.М'ясищев, А.Петровський, Л.Петровська та ін.); 3) як прагнення людини до пізнання й самопізнання, без чого неможлива її діяльність і спілкування, відповідно, соціалізація і розвиток (В.Каширін, О.Кононко, О.Крисанов, Е.Нпатін, Н.Харламенкова, О.Петровський, А.Спіркін та ін.).

Досить повно і глибоко потреба людини в особистісному самостверженні висвітлена у працях І.Беґа, Ю.Гана, М.Цибри. Їхні погляди об'єднує положення про те, що людина, перебуваючи в обставинах, які динамічно змінюються, побоюється втратити свій статус у суспільстві, загубити досягнутий рівень поваги й самоповаги, що постійно стимулює її самостверджуватися, відстоювати своє "Я" в соціумі; а також формувати й підтримувати позитивну самооцінку. Зокрема М.Цибра розглядає самоствердження як "персоніфіковану" потребу, котра забезпечує активність особистості в системі соціальних зв'язків. З погляду Ю.Гана, самоствердження являє собою потребу людини ствердити себе у світі, прагнення до життєвого успіху, до утвердження гідності в самоцінності своєї особистості. І.Бех під самоствердженням розуміє престижно-статусну потребу, яка виражається в реалізації первісних потенцій конкретної особистості, утвердження свого "Я" завдяки досягненню певного статусу в соціальній сфері. Подібне трактування висуває Н.Іщєнко, наголошуючи, що самоствердження - це потреба людини постійно турбуватися про зміцнення свого соціального статусу. А.Сущенко метою самоствердження вважає свідому об'єктивацію сутнісних сил особистості, спрямовану на отримання високої оцінки від себе та від інших людей.

Такі поняття, як суспільне визнання, соціальний статус, успіх, упевненість у собі, прагнення до особистісної значущості, престиж, імідж, потреба в досягненні і домінуванні цілком можна вважати такими, що визначають той чи інший бік поняття "самоствердження".

Проведений науковий аналіз досліджень дає підстави визначити поняття "культура особистісного самоствердження" як процес свідомого, активного практичного перетворення ситуацій, які складають змістову основу різних сфер життєдіяльності школяра в результаті чого він досягає успіху, підтримує відповідний статус в колективі, відстоює свою значущість перед іншими однолітками, реалізує свій індивідуальний життєвий шлях.

У другому розділі - "Концептуальні основи виховання культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці" - виявлено компонентний склад особистісного самоствердження старшокласника, який представлений у вигляді розробленого автором вектора самоствердження; обґрунтовано критерії, показники та виявлено рівні сформованості культури особистісного самоствердження; висвітлено цілісну авторську концепцію і модель виховання культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці в умовах соціально-ціннісної діяльності.

Теоретико-методичні засади концепції дослідження складають: сукупність філософсько-культурологічних, психолого-педагогічних наукових підходів, необхідних для системного вивчення проблеми виховання культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці; методологічні принципи

(особистісно орієнтований, педагогічної доцільності, реальності і послідовності, гуманізації та демократизації виховного процесу, науковості, природовідповідності та культуровідповідності), які є підґрунтям для упровадження в навчально-виховний процес авторської технології виховання культури особистісного самоствердження і ранньому юнацькому віці.

У дисертації доведено, що ефект процесу виховання культури особистісного самоствердження здійснюється під впливом низки *чинників*. Серед них ті, які впливають на уявлення особистості щодо самоствердження. До них належать: 1) *об'єктивні*: домінуючі види діяльності; рівень матеріального благополуччя; задані референтні групи - групи, приналежність до яких не обумовлена власним вибором людини: сім'я; гендерні можливості; 2) *суб'єктивні*: характер ціннісних орієнтацій особистості школяра у сім'ї, групі, колективі, товаристві однолітків, позашкольному середовищі, її розвитку в соціально орієнтованих установах, громадських об'єднаннях та організаціях.

До чинників, які впливають на уявлення особистості щодо засобів досягнення самоствердження, належать: 1) *об'єктивні*: рівень матеріального благополуччя; рівень освіченості і вихованості; гендерні можливості; можливості психофізичного здоров'я; індивідуальні психологічні особливості та риси характеру особистості; реалізація задатків і здібностей; формування соціального статусу і репутації особистості; розвиток нормативно-ціннісної системи відносин особистості в колективі; майбутня перспективна робота; матеріальні можливості - можливість досягнути будь-що шляхом грошей; 2) *суб'єктивні*: уявлення особистості про найбільш прийнятні й можливі засоби досягнення особистісного самоствердження; власний досвід у досягненні особистісного самоствердження; спрямованість внутрішньої позиції особистості; рівень сформованості мотивів та прояву потреби в особистісному самоствердженні.

Концептуальна модель виховання культури особистісного самоствердження старшокласників в соціально-ціннісній діяльності включає такі основні компоненти: цілемотиваційний, змістовий, технологічний, результативний.

1. **Цілемотиваційний компонент** (включає мету та завдання). Мета визначає характер і головні принципи організації виховання культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці у процесі створення особливої суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників навчально-виховного процесу, яка відбувається через розширене демократичне спілкування, атмосферу психологічного комфорту та позитивного соціально-психологічного статусу в колективі. Мотивація, як життєво важливий, ціннісно значущий процес, передбачає усвідомлення учнями потреби в особистісному самоствердженні, наявності в молодій людини сукупності певних якостей, соціально-ціннісних орієнтацій, які об'єктивно характеризують її моральну значущість. Провідна роль при цьому відводиться мотивам, які забезпечують не пристосування до середовища, а зростання конструктивного начала людського "Я", коли особистість набуває більшої впевненості у собі, усвідомлює відповідальність за власну поведінку.

Мета зумовлює вирішення низки таких *завдань*: 1) створення гуманістичного особистісно орієнтованого виховного середовища; 2) пізнання свого "Я", своєї

біологічної й психосоціальної природи, об'єктивація та розвиток особистісних якостей і творчих можливостей; 3) формування у школярів домінанти на особистісний розвиток (самовдосконалення) через самоподолання учня у власній навчально-виховній діяльності; 4) розвиток особистісного потенціалу, проектування стабілізованих норм моральної поведінки, готовність їх удосконалювати, творче ставлення до їх вибору та активного розвитку; 5) здійснення переходу від виховання до самовиховання, прагнення до керівництва собою; 6) підготовка учнів до впевненого входження в доросле життя, до професійного і життєвого самовизначення в гармонії з мікросоціумом.

Не можна досягнути поставленої мети, вирішити завдання без організації виховної роботи як упорядкованої цілісної сукупності компонентів, здатної цілеспрямовано й ефективно сприяти розвитку особистості.

2. **Змістовий компонент** виховання культури особистісного самоствердження учнів представлений взаємопов'язаними і взаємозумовлюючими елементами: *мотиваційним*, який характеризується загальною спрямованістю, що втілюється в мотиваційну основу самоствердження; *когнітивним*, що включає сукупність знань, способів, дш, здібностей, які утворюють позицію самоствердження в конкретиці сфері життєдіяльності; *діяльнісно-перетворювальним*, що передбачає практичне функціонування школярів у різних сферах життєдіяльності.

Старший шкільний вік сенситивний для формування новоутворень, які визначають особливості виховання культури особистісного самоствердження: 1) орієнтуватися в просторі виборів для свого утвердження (вибір сфер, засобів); 2) співвідносити свої сутнісні сили з обраною сферою утвердження, з урахуванням своєї майбутньої затребуваності суспільством; 3) будувати своє утвердження на основі свідомого ставлення до різних форм культурного спілкування, до людей і свого місця серед них, до себе і своєї людської унікальності - позиції самоствердження - стійкої усвідомленої системи ціннісних ставлень, якими особистість керується у своїй діяльності.

Відповідно до кожного з представлених елементів змістового компонента розроблено критерії й показники вихованості культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці. Критерієм визначення мотиваційного елемента є спрямованість, стійкість, дієвість мотивів. Він характеризує розвиток цілісноорієнтованої свідомості й визначення на цій основі кола особистісно-значущих цінностей в ранньому юнацькому віці, а показниками є: критичність щодо норм, цінностей суспільства, співвідношення їх зі своїми можливостями і потребами, ціннісне ставлення до культурних норм, правил і моделей поведінки; наявність позитивної установки до міжособистісного спілкування в колективі однолітків. Критерієм розвитку когнітивного елемента є повнота, глибина осмислення якості знань старшокласників про сутність самоствердження та усвідомлення доцільності оволодіти ними. До показників входять: розуміння сутності культури особистісного самоствердження, механізмів її прояву та усвідомлення потреби її виявлення в різних сферах життєдіяльності; знання культурних норм, моделей поведінки та усвідомлення доцільності їх

дотримання. Критерій визначення діяльно-перетворювального елемента передбачає встановлення ступеня відповідності мотивів поведінки школярів у різних видах діяльності, спонукає вихованців до зусиль, спрямованих на прояв активності самоаналізу і самооцінки ними власних можливостей і потреб. Показниками цього критерію є усвідомлена поведінка, спілкування на основі забезпечення моделі суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників навчально-виховного процесу, прояв активності у позитивних діях та вчинках; знання власних особливостей і потенційних можливостей та їх використання, впевненість у власних силах; відповідальність щодо рішень, які приймаються, і свого вибору; характер умінь будувати "Я-концепцію", автономність і стійкість внутрішнього світу, схильність самостверджуватися через досягнення високих результатів в діяльності.

Усі компоненти відповідно виконують інформаційно-прогностичну, спонукально-регулятивну, оцінно-результативну функції.

3. Технологічний компонент виховання культури особистісного самоствердження відображає динаміку взаємодії суб'єктів і репрезентується у технологічному забезпеченні принципів, інтерактивних форм, методів, засобів, організаційно-педагогічних умов. Зокрема, суттєвими структурними елементами технології є: цілеспрямована організація суб'єкт-суб'єктної взаємодії вихованців у різних формах соціально-ціннісної діяльності з метою усвідомлення ними сутності й змісту культури особистісного самоствердження як їхньої особистісної цінності, організація методичної роботи з учителями задля підвищення їхньої компетентності щодо виховання культури самоствердження старших школярів.

Виховання культури особистісного самоствердження побудовано на принципах особистісно орієнтованого підходу, гуманізації, педагогіки співпраці, цілеспрямованого створення виховних ситуацій успіху; міжособистісного спілкування; використання інтерактивних форм, методів та засобів виховання в практиці роботи загальноосвітніх навчальних закладів. Складниками технологічного компонента виступає наявність таких *організаційно-педагогічних умов*: створення культурного поля навчального закладу, позитивного мікроклімату в колективі, що забезпечує самоствердження кожного вихованця та підвищення його соціально статусу в середовищі ровесників (задоволення потреби у визнанні, повазі, підтримці, захищеності); розвиток в учнів емоційно-ціннісного ставлення до культури особистісного самоствердження; організація пізнавальної, особистісно значущої соціально-ціннісної діяльності, яка забезпечує усвідомлення цілей, можливостей, сфер, засобів самоствердження старшокласників, набуття позиції самоствердження; застосування у виховній діяльності новітніх технологій; систематичне діагностування та корекція рівнів вихованості культури особистісного самоствердження в школярів, забезпечення правильності життєвого вибору; формування оптимальної взаємодії у системі "учитель-учень" та "учень-учень"; активної діяльності органів учнівського самоврядування; програмно-методичне забезпечення виховного процесу в школі.

4. Результативний компонент виховання культури особистісного самоствердження учнів старших класів синтезує елементи вихованості культури

особистісного самоствердження та показники її ефективності, що відображають ступінь досягнення передбачених цілей і суттєві зміни, що характеризують якісний й кількісний аспекти з орієнтації особистості раннього юнацького віку на позицію самоствердження. Результатом є сформованість культури особистісного самоствердження учнів раннього юнацького віку загальноосвітньої школи.

Згідно з визначеними критеріями і показниками виявлено чотири групи учнів старших класів, які відповідають нормативному, нормативно-особистісному, особистісно-ігродуктивному, продуктивному рівням сформованості культури особистісного самоствердження. Рпші самоствердження ієрархічно організовані, **кожний** з них є необхідним для наступного, має свою власну природу (суттєво різні зв'язки, стосунки), іманентний розвиток кожного рівня не припиняється з розвитком вищого.

У визначенні рівнів сформованості культури особистісного самоствердження старших школярів ми враховували стійке виявлення їхнього внутрішнього мотиваційного спонукання, усвідомлення значущості та міру інтенсивності участі старших школярів у різних сферах соціально-ціннісної діяльності. *Нормативний* рівень сформованості культури особистісного самоствердження характеризується усвідомленням спонукання до самоствердження, уявленням про самоствердження, що орієнтує школяра на засоби реалізації потреби, прийняті на рівні норм і цінностей його референтної групи, субкультури. Прийняття норм і цінностей передбачає відповідальність учня за вибір засобів самоствердження. Але вибір засобів не виходить за рамки уявлень "бути, як усі". Відзначається недостатня повнота знань, небажання конструювати себе як особливого суб'єкта, виходячи з основних цілей самоствердження, низький прояв активності в соціально-ціннісній діяльності.

Нормативно-особистісний рівень сформованості культури особистісного самоствердження характеризується усвідомленням спонукання до самоствердження і розуміння його сутності на фрагментарному рівні, що орієнтує школяра на засоби самоствердження, які виходять за межі уявлень "бути, як усі". Цей ршень самоствердження визначається незадоволенням учня досягнутим рівнем свого розвитку за умови загальної пасивності і невикористанні всіх наявних можливостей у досягненні самоствердження, ініціатива характеризується виходом за межі необхідного, але учень не вміє шостійно розширювати сферу життєдіяльності та зв'язки з оточенням для подальшого розвитку.

Особистісно-продуктивний рівень сформованості культури особистісного самоствердження характеризується достатньо глибокими знаннями школяра культурних норм, особистісно-значущих цінностей, діючою моделлю поведінки. Самоствердження супроводжується достатньо високою інтенсивністю дій та вчинків школяра в соціально-ціннісній діяльності, утвердженням людської унікальності на рівні творчості, що характерно вже для самореалізації особистості.

Продуктивний рівень сформованості культури особистісного самоствердження визначається глибокими, міцними знаннями учня щодо культурних норм, моделей поведінки, його активною творчою роботою над удосконаленням якісного змісту своєї "самості", школяр оцінює свої дії і здійснює потребу в самоствердженні, виходячи з власних ціннісних орієнтацій і цілей. Він уміє аналізувати досягнуте і

те, що досягатиметься, має сформоване почуття особистої відповідальності за власний розвиток, виявляє доброзичливість щодо інших, зацікавлений у поліпшенні свого позитивного потенціалу.

Для наочності схематично відобразимо вищевикладене у концептуальній моделі (рис. 1).

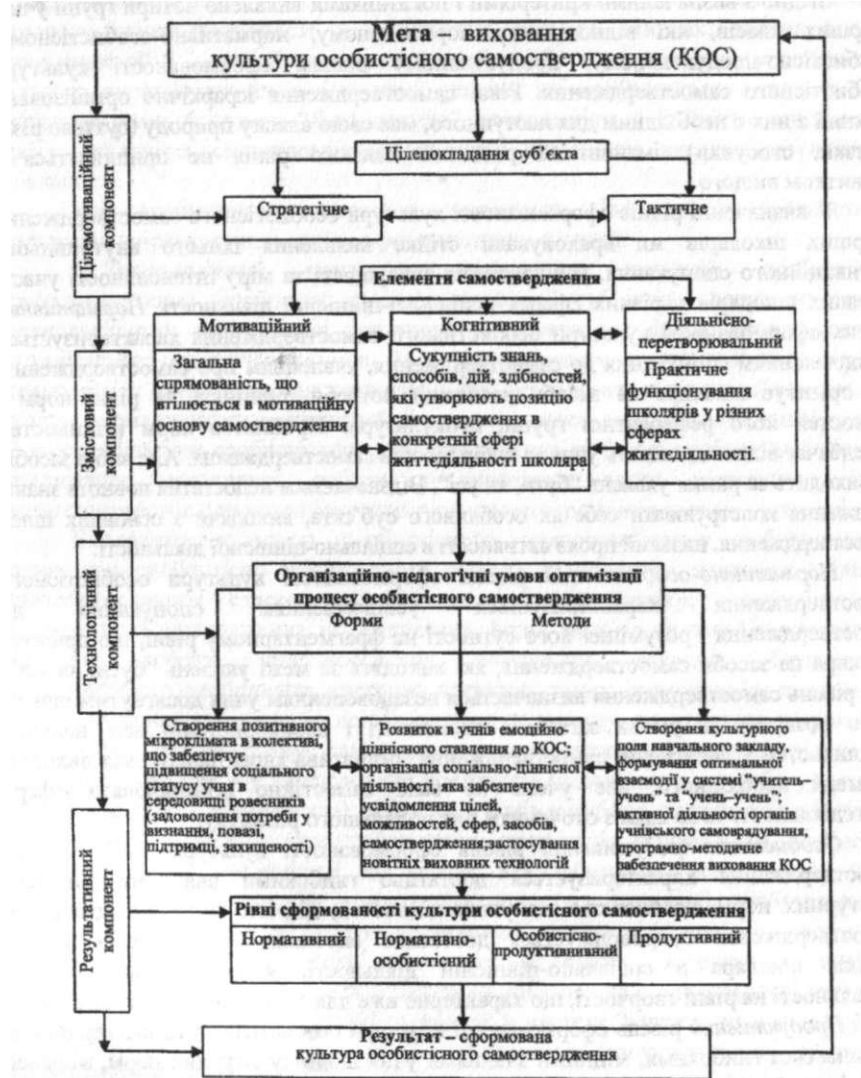

Рис. 1. Концептуальна модель виховання культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці

У результаті розвитку елементів (мотиваційний, когнітивний, діяльнісно-перетворювальний) та відповідних рівнів, створення організаційно-педагогічних умов має бути досягнена кінцева мета - сформованість культури особистісного самоствердження учнів раннього юнацького віку.

Основні ідеї наведених концептуальних положень у сукупності дають змогу зрозуміти їх діалектичну єдність, сприяють розробці активних форм, методів і засобів виховної роботи і в результаті мають забезпечити ефективність технології виховання культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці в загальноосвітніх навчальних закладах.

У третьому розділі - "Обґрунтування і впровадження технології виховання культури особистісного самоствердження школярів раннього юнацького віку в умовах соціально-ціннісної діяльності" - здійснено констатувальний експеримент з метою вивчення стану сформованості культури особистісного самоствердження старшокласників, визначено та обґрунтовано принципи відбору та структурування змісту спроектованої технології; розкрито програмно-методичне забезпечення цього процесу в освітньому навчальному закладі.

У процесі констатувального експерименту було виявлено рівні і класифіковано типи культури особистісного самоствердження школярів експериментальної і контрольної груп; визначено домінуючі мотиви самоствердження старшокласників; виявлено основні сфери, в яких може розвиватися виховання культури самоствердження особистості в ранньому юнацькому віці; проведено дослідження елементів позиції самоствердження у досліджуваних (мотиваційного, когнітивного, діялісно-перетворювального); експериментально перевірено ефективність діяльності вчителів з орієнтації старших школярів на позицію самоствердження.

За результатами констатувального етапу дослідження здійснено аналіз за рівнями сформованості елементів культури особистісного самоствердження старшокласників: мотиваційним, когнітивним, діялісно-перетворювальним.

Кількість учнів з продуктивним рівнем сформованості згаданих компонентів складає від 19,2 % до 22,5 %, особистісно-продуктивний рівень - від 27,4 % до 30,8 %. Майже половина від загальної кількості респондентів, відносяться до нормативного й нормативно-особистісного рівнів самоствердження в різних сферах життєдіяльності - 49,8 %.

При зовнішньому благополуччі самоствердження старших школярів можна відзначити, що воно "вузькоспрямоване" щодо позиції, яку вони займають. Зовнішньо це проявляється в небажанні дорослішати, брати відповідальність за своє життя, учитися бути затребуваним.

Результати вивчення стану виховної роботи в школі надали можливість виявити низку недоліків, які свідчать про те, що проблема виховання культури особистісного самоствердження школярів не особливо цікавить учителів, у своїй професійній діяльності вони користуються, в основному, традиційними методами. При аналізі відповідей учителів ми прийшли до висновку, що педагоги не вважають доцільною й необхідною діяльність учителя зі створення умов для

самоствердження особистості школяра (46,3 %) і самі не готові застосовувати у роботі технологію виховання культури особистісного самоствердження школяра (40,7 %). І лише 27,5 % вчителів готові застосовувати в своїй роботі дану технологію. Достатньо цікавим є той факт, що, не знаючи методів і засобів створення умов для самоствердження особистості школяра, 17,2 % педагогів використовують багато з них у своїй діяльності.

Учителі лише епізодично використовують окремі засоби і прийоми стимулювання до самоствердження особистості школярів, систематично робота в цьому напрямку ведеться слабо. Так, наприклад, практично у всіх школах існують факультативи і гуртки різних напрямів, але в плануванні цих занять не передбачається виховання культури особистісного самоствердження учнів.

Узагальнення даних констатувального експерименту, виявлення рівнів сформованості культури особистісного самоствердження дало змогу визначити цілі, конкретизувати завдання впровадження спеціально розробленої виховної технології, котра забезпечує створення організаційно-педагогічних умов для самозміни та орієнтації старших школярів на збагачені та внутрішні позиції самоствердження.

Виходячи з класифікації сучасних педагогічних технологій ЦБеха, Л.Буркової, Г.Селевка, В.Безпалька, А.Нісімчука, О.Падалки, О.Пехоти, І.Підласого, О.Шпака, спроектована нами технологія виховання культури особистісного самоствердження старшокласника в соціально-ціннісній діяльності являє собою спеціально організовану у відповідності до поставлених завдань і методологічних підходів сукупність традиційних та інноваційних форм і методів виховання, яка включає особистісно орієнтований підхід; встановлення стосунків співпраці; створення ситуацій успіху з опорою на самостійність і творчий спосіб роботи школярів, тренінгові заняття, проблемно-дискусійні ігри, проектну діяльність, відеотехнології тощо, які сприяли усвідомленню старшокласниками своїх можливостей, чеснот і недоліків власного "Я", оволодінню прийомами і методами самоосвіти і самовиховання, орієнтації на соціальноціннісні засоби самореалізації та внутрішню позицію самоствердження.

У дисертації представлено авторську програму "Від самоствердження до самореалізації", положення якої є доступними для використання вчителями, забезпечують цілеспрямованість, плановість виховного процесу, правильне поєднання в ньому діяльності дітей і засобів впливу на їхню свідомість, єдність виховного впливу школи, сім'ї і молодіжних громадських організацій, простежуються можливості їх реалізації в процесі створення моделей виховних систем експериментальних навчальних закладів.

Спеціально організована діяльність на основі розробленої програми покликана допомогти учням розібратися в багатоманітності суспільних стосунків, у собі, в інших людях, виробити власну життєву позицію, реалізувати свої можливості, ствердити себе як особистість. Серед *форм* роботи, що сприяли становленню збагаченої і внутрішньої позиції самоствердження особистості раннього юнацького віку, пріоритетне значення надавалося факультативному курсу для старшокласників "Людина в суспільстві", методологічним підґрунтям якого

стало три підходи: гуманістичний, особистісно орієнтований та культурологічний. Особливістю такої форми роботи було те, що вона в основному охоплювала всі напрями соціально-ціннісної діяльності, сприяла формуванню в школярів цілісного уявлення про історичне минуле, крім того, розвитку почуття приналежності до історії і культуровідповідності в освіті.

Смисл програми факультативного курсу полягав у розробленні такого змісту, котрий дав змогу підготувати педагога до реалізації виховання культури особистісного самоствердження з учнями старших класів і, у свою чергу, допоміг останнім розібратися у багатоманітності суспільних стосунків, у собі, в інших людях, виробити власну життєву позицію, реалізувати свої можливості, ствердити себе як особистість.

В організації занять факультативного курсу увага приверталася до таких джерел: аналізу поведінки учнів класу, розгляду фактів, узятих із навколишнього життя; зокрема й життя школи; художньої і науково-популярної літератури; нарисів і статей; листів і звернень видатних людей. Серед активних *методів*, які використовувалися нами під час експериментальної роботи, застосовувалися такі: "діалог Сократа", у рамках якого учні самостійно формували проблеми суспільного життя та пропонували шляхи їх розв'язання; брейнстормінг (мозкова атака) - пошук рішення, що здійснювався шляхом вільного вираження поглядів усіх учасників на проблему; "коло ідей", коли представники груп висловлювали власні думки, позиції, ідеї, залучаючи до дискусії всіх учнів; "броунівський рух", який надавав можливість кожному вихованцю виступити у ролі вихователя, передаючи свої знання, переконання однокласникам.

Структура занять факультативу передбачала поєднання теоретичного матеріалу і практичних вправ, використання методів і прийомів актуалізації суб'єктного досвіду учнів, йор, лекцій, бесід, дискусій, круглих столів, перегляд відео/кінофільмів, аналіз життєвих ситуацій, вирішення проблем взаємин у спілкуванні з однолітками.

Через *вправи* "Іменини зірок", "Сила колективу" виникав особливий вид самоствердження - самоствердження через колектив, через формування почуття "МИ". Це усвідомлене підкорення власних інтересів громадським у товариській співпраці, готовність до взаємодопомоги, взаєморозуміння, доброзичливості, тактовності відносно одне одного. Зокрема, за допомогою вправи-гри "Соціометричне опитування", вправи "Я - в колективі" юнаки і дівчата реально мали можливість побачити всю систему міжособистісних стосунків і точно визначити своє місце в групі, обдумати причини, з яких, можливо, не отримали очікуваного результату, виробити необхідну корекцію поведінки.

Вироблення позитивної Я-концепції у сфері статевої ідентифікації - особливий пласт у вихованні культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці. Саме тому в програму "Від самоствердження до самореалізації" були включені питання, пов'язані з встановленням культури стосунків із протилежною статтю ("Статева ідентифікація", "Дівоча честь і чоловіча гідність", "Любов і дружба") і рекомендовано низку завдань, спрямованих на формування умінь і навичок власної самоцінності у сфері взаємостосунків юнаків і дівчат:

ситуацій-спроб ("Зрада обіцянки", "Комплемент супернику", "Класичний трикутник", "Це кохання?"); вправ ("Вибір своєї позиції", "З чого зроблені наші дівчата (хлопці)?", "Знання особливостей своєї і протилежної статі", "Кохання: за і проти, або урахування уроків життя").

Серед активних форм виховної роботи, які сприяли розвитку в досліджуваних особистісного самоствердження, адекватного усвідомлення ними своїх когнітивних здібностей, емоційної сфери і вміння прогнозувати свою поведінку, зокрема і у кризових, стресових ситуаціях, можна виокремити *тренінгові заняття* "Від гри до життя". Під час тренінгів робота груп полягала у вирішенні двох основних проблем: 1) мінімізація надмірних негативних явищ: занижена (завищена) самооцінка, відсутність достатньо розвиненого почуття власної гідності, низький рівень домагань, конфліктність, роздратованість, запальність, надмірна сором'язливість тощо; 2) стимуляція недостатньо розвинених позитивних якостей: впевненості у власних силах, оптимізація стратегій особистісного самоствердження (підвищення активності та збалансованості самоствердження), вироблення оптимальних засобів комунікативної взаємодії, відчуття такту, взаємоповаги тощо.

Відповідно до програми було проведено 29 тренінгів із старшокласниками, котрі входили до експериментальних груп. Оцінюючи такий вид роботи, - 49,6 % учнів схвально відгукнулися про неї, назвавши цікавою й корисною; 38,4% старшокласників назвали її позитивною; 9,8 % мало зацікавилися такою формою роботи; і лише 2,2 % не виявили взагалі жодної зацікавленості.

Виходячи з освітніх потреб і творчих можливостей школяра, ступеня розвитку пізнавальної й особистішої рефлексії, а також ступеня готовності до самоствердження, особливого значення у процесі проведення занять факультативного курсу "Людина в суспільстві" надавалося розробці самими старшокласниками *індивідуальних програм самоствердження*. Їх реалізація супроводжувалась постійним аналізом переваг і недоліків, суперечностей між досягнутим результатом і прогнозованою ситуаційною корекцією за допомогою вправ "Самозміна", "Фіксування позитивного", "Мої хороші справи", "Рефлексія" "Домашній кінотеатр".

З отриманих даних ми дійшли висновку, що залучення учнів до діяльності факультативу "Людина в суспільстві" сприяє розвитку у них творчості, ініціативи, самостійності, організаторських здібностей. Різноманітність мотивів, прагнень, які спонукають вихованців до активної участі в діяльності факультативу, дає можливість успішно самоствердитися, усвідомити себе як потрібну в соціумі особистість, яка є важливою і для інших - учителів, батьків, суспільства загалом.

Іншим різновидом виховної роботи, де юнаки і дівчата могли задовольнити свою потребу в самоствердженні, є *ігрова* діяльність, що сприяла активному залученню й реалізації життєвих планів учнів, розширювали їхні можливості до самостійного пошуку та активного використання інформації, необхідної для формування самооцінки, лідерської компетентності, розвитку комунікативних умінь, використання цих знань на практиці. При цьому істотне значення в організації цього процесу належить органам учнівського самоврядування.

Старшокласники є членами міського парламенту дітей, ініціаторами розробки і впровадження у виховну діяльність *проектів та конкурсів*: "Твій вибір - ключ до успіху", "Сучасник і сучасниця", *ток-шоу* "Історія успіху", *круглих столів* "Учнівське самоврядування як спосіб організації життя колективу", "Парламент дітей міста і його співпраця з навчальними закладами".

Проектна технологія передбачала використання сукупності дослідницьких, пошукових, творчих за своєю суттю методів, прийомів, засобів. Плідним наслідком діяльності педагогічних та учнівських колективів стала також реалізація проектів: "Учнівське самоврядування", "Милосердя", "Турбота", "Журнал", "Свято", "Юні науковці", "Ми - рівняни", "Великий світ дитинства". Творчий проект "Шкільні новини. Велика перерва" став ефективним засобом створення каналу внутрішньо шкільної комунікації шляхом надання учням можливості презентації власного світогляду.

Участь школярів у розробленні сценаріїв, режисури, зйомки відеосюжетів давала змогу не лише розвивати їхній творчий потенціал, але й підсилити мотиваційні аспекти їхньої творчості, призвичаювала виокремлювати необхідну інформацію, засвоювати її у вигляді нових знань і вмінь, вдало використовувати ці знання на практиці. Перегляд авторських відеозаписів породжував в учнів відчуття співпричетності, співпереживання, формувал позитивні емоційні ставлення до школи, учителів, однокласників. Їх використання сприяло усвідомленню школярами за допомогою батьків і вчителів своїх реальних можливостей стати більш цілеспрямованими, побачити перспективи самовдосконалення. Для вчителя відеозаписи є об'єктом педагогічного аналізу. Результатом такої діяльності стало не лише узагальнення й опис власного досвіду роботи, але й формування такої необхідної вчителю здатності до самовдосконалення в інтересах розвитку учнів, створення сприятливих умов для їхнього успішного самоствердження.

Ефективному формуванню культури особистісного самоствердження юнаків і дівчат сприяла їхня активна участь в об'єднанні зусиль міжнародної ініціативи "Служіння заради миру" з проектами служіння в Україні, активізація діяльності серед дітей і молоді на впровадження молодіжної політики держави та Програми дій в межах Декади ООН (2001-2010 рр.) "За культуру Миру та Ненасилля в інтересах дітей планети", виконання рішень Спеціальної сесії ООН з прав Дитини.

У межах експериментальної роботи, з метою поширення досвіду впровадження проектів, "Служіння заради миру" нами проводився учнівський проект "Усі ми діти твої, Україно!" в номінації "Сприяння діалогу між різними расами, народами, культурами". Проект передбачав орієнтацію старшокласників на розуміння перспектив розвитку дитячої і молодіжної співпраці, полікультурного сприйняття навколишньої дійсності, збагачення знань молоді з питань політичного, економічного та культурного життя представників інших народів, поваги до різних культур, моральних цінностей, укладів життя.

Проектна діяльність навчила школярів орієнтуватися в незнайомій ситуації, виокремлювати необхідну інформацію, засвоювати її у вигляді нових знань і вмінь, використовувати їх на практиці.

В експерименті доцільною щодо збагачення змісту виховної роботи із старшокласниками виявилась система занять "Майстерня самоствердження", яка стала основою для спонукання старшокласників - майбутніх випускників - до самовдосконалення і вибору позиції самоствердження. Майстерня, яка надала школяреві відповідну психолого-педагогічну підготовку, методологічну основу для свідомого керування своїм розвитком, допомогла старшокласникам знайти, усвідомити цілі, програму, засвоїти практичні прийоми й методи особистісного зростання і вдосконалення. До її основних завдань належали: 1) ведення безперервної педагогічної діагностики, яка поступово переходить у самодіагностику, самопізнання; 2) діяльність із створення ситуацій успіху; 3) формування іміджу впевненої в собі людини; 4) вироблення раціональних умінь діалогового спілкування. Наша позиція в цілому була пов'язана з переходом від інформаційно-пояснювальної технології до діяльнично-розвивальної, котра передбачає відмову від монологічної і вихід на діалогічну форму роботи, підвищення рівня самостійності учнів, використання методу моделювання життєво-практичних ситуацій і тренінгів.

Розроблена технологія сприяє розвитку кожного елемента і позиції самоствердження загалом, переходові старших школярів із зовнішніх позицій самоствердження (пошук місця в соціальній структурі, набуття положення серед людей, створення іміджу) на збагачені позиції (збагачення стосунків із людьми, виокремлення себе із оточення) і внутрішні позиції (утвердження себе серед однолітків, у своїй людській унікальності). У перебігу занять забезпечувалося створення організаційно-педагогічних умов для орієнтації старших школярів на позицію самоствердження.

Проведене дослідження показало, що запропонована технологія дає позитивні результати лише в тому випадку, якщо оптимізовані стосунки між діяльністю вчителя і учня на фоні співпраці і співтворчості, що дозволяє вибудувати індивідуальну траєкторію розвитку для кожного школяра.

У четвертому розділі - "Оцінка ефективності результатів дослідно-експериментальної роботи з виховання культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці" - здійснено перевірку ефективності розробленої концептуальної моделі та технології виховання культури особистісного самоствердження в старшокласників, впроваджених організаційно-педагогічних умов, узагальнено результати формульованого експерименту.

У розділі представлено результати контрольного експерименту, який виявив позитивну динаміку у рівнях сформованості елементів культури особистісного самоствердження старшокласників у контрольній групі (КГ) і експериментальної групи (ЕГ)- Вторинна діагностика дозволила нам зафіксувати певні динамічні зміни в самооцінці досліджуваних учнів, ціннісних переваг, мотиваційних аспектів, які безпосередньо впливають на їхнє особистісне самоствердження в діяльності і поведінці в учнівському колективі.

У процесі проведення тренінгів, організованої виховної роботи вчителів, класних керівників зі старшокласниками експериментальної групи поступово відбувався розвиток самосвідомості і позитивної мотивації на самоствердження.

На підставі аналізу результатів експериментального дослідження можна стверджувати, що серед старшокласників експериментальної групи збільшилася кількість досліджуваних, у яких виріс рівень самооцінки, які підвищили свій рівень активності і прагнуть до самоствердження однаковою мірою як в очах оточуючих, так і у власних. Усе це сприяло розвитку в старшокласників почуття відповідальності за виконання своїх обов'язків, спонукало діяти активно, прагнучи до досягнення реального успіху в різних напрямках соціально-ціннісної діяльності. У кінцевому результаті в більшості досліджуваних експериментальної групи підвищилося почуття власної впевненості і самовдоволення від виконання своїх ролей в учнівському колективі, зміцнився авторитет серед однолітків, тобто найбільш успішно здійснювався процес культури особистісного самоствердження.

Контрольний експеримент передбачав вивчення кількісних та якісних результатів дослідження позиції самоствердження в досліджуваних учнів експериментальної і контрольної груп окремо з кожного елемента позиції (мотиваційного, когнітивного, діяльнично-перетворювального) у різних сферах діяльності.

При порівнянні результатів експериментальної і контрольної груп, отриманих при дослідженні *мотиваційного елемента* за критерієм X, було виявлено різницю між групами з таких сфер самоствердження: навчальна діяльність (3,58); володіння територією (1,52); свобода в поведінці та розпорядження часом (1,57); володіння бажаною річчю (2,28); здатність до спілкування з однолітками (2,49).

При порівнянні результатів експериментальної і контрольної груп, отриманих при дослідженні *когнітивного елемента* позиції самоствердження за критерієм X Колмогорова-Смірнова було виявлено різницю між двома групами в розвитку уявлень про самоствердження. Критерій різниці Хац > 1,36 (2,87), що свідчить про вірогідність різниць між двома групами. Зміст когнітивного елемента позиції специфічно проявився з різних сфер. Найбільшу різницю між результатами експериментальної і контрольної групи за критерієм A було визначено в таких сферах самоствердження: навчальна діяльність (1,46); зовнішня виразність (2,28); матеріальна забезпеченість (1,84); володіння територією (2,38); здатність піти на ризик (1,9); спілкування з однолітками (1,74); уміння відстоювати думку (1,84).

При порівнянні результатів експериментальної і контрольної груп, отриманих при дослідженні *діяльнично-перетворювального елемента* позиції, були використані показники типів самоствердження в різних сферах. Найбільша різниця між результатами експериментальної і контрольної груп за критерієм A. Колмогорова-Смірнова виявилися в таких сферах самоствердження: уміння відстоювати думку (2,6); зовнішня виразність (1,5); володіння територією (4,9); спілкування з ровесниками (1,95).

Інтеграція показників елементів позиції самоствердження дозволила зробити висновок про різницю між досліджуваними експериментальної і контрольної груп із зайнятих ними позицій у різних сферах самоствердження. Найбільша різниця між групами за критерієм A. відзначена в таких сферах: зовнішня виразність (1,95); матеріальна забезпеченість (1,36); володіння територією (2,11); володіння бажаною річчю (1,62).

Отже, на основі кількісного оброблення результатів констатувального зрізу в експериментальній і контрольній групі ми зробили висновок про різницю між ними, яку спостерігали з усіх елементів позиції самоствердження в різних сферах.

Однак, опис кількісних показників елементів позиції самоствердження, отриманих в результаті контрольного зрізу, не відображає всіх змін, досягнутих у ході проведення формуального експеримента. Для об'єктивної характеристики якісних змін в показниках елементів позиції були використано критерії знаків в і критерій ф Фішера. Критерій в призначений для встановлення загального напрямку зрушення досліджуваної ознаки, застосовується до тих показників, які можна визначити якісно. Критерій ф призначений для встановлення різниць і схожості в двох незалежних виборках.

При дослідженні *мотиваційного* компонента позиції для порівняння досліджуваних експериментальної і контрольної груп використовувався непараметричний критерій Т.Вілкоксона. Цей критерій використовується для співставлення показників, які вимірені в двох різних умовах на одній вибірці досліджуваних. Критерій дозволяє встановити вираженість змін. Статистично вірогідними вважаються відмінності $p < 0,05 - 0,01$.

Порівняльний аналіз результатів, отриманих у досліджуваних експериментальної і контрольної груп під час проведення контрольного експерименту, показав, що між ними є позитивні відмінності, тому що рівень значущості відмінностей $p = 0$. Відмінності виявлені в таких сферах самоствердження: навчальна діяльність, здібність йти на ризик, свобода в поведінці і розпорядженні часом, володіння бажаною річчю, здібність відстоювати свою думку.

При дослідженні *когнітивного* елемента позиції, розвитку рівня уявлень про поняття "самоствердження людини" було виявлено такі особливості. В експериментальних групах, де проводились спеціальні заняття, однією з цілей було розвиток уявлень про самоствердження до рівня розуміння і оволодіння його сутністю, були виявлені суттєві зміни. Показник різниці між результатами контрольного зрізу експериментальної і контрольної групи $f = 3,60$ відповідає високому ступеню вірогідності результату $p < 0,01$. Цей показник складається із співвідношення кількості досліджуваних експериментальної і контрольної груп, які залишилися на рівні уявлень про самоствердження і перейшли на рівень розуміння його сутності.

Якісний аналіз переходів у когнітивному елементі позиції дав основу для висновків про найбільш суттєвий характер зрушень в учнів експериментальної групи, порівняно з контрольною. Найбільш значними для якісного аналізу були переходи від рівня уявлень про самоствердження в конкретній сфері до рівня розуміння його сутності.

При дослідженні *діяльсько-перетворювального* елемента позиції простежується та сама закономірність. В експериментальній групі, де проводились заняття з орієнтації досліджуваних на позицію самоствердження, однією з цілей яких було сприяти досягненню старшими школярами нормативно-особистісного, особистісно-продуктивного рівнів, з характерними для них типами самоствердження,

були виявлені суттєві зміни. Показник відмінності $f > 1,64$ між результатами підсумкового зрізу експериментальної і контрольної груп в окремих сферах самоствердження свідчить про вірогідність цієї різниці $p < 0,05 - 0,01$. Цей показник складався зі співвідношення кількості досліджуваних експериментальної і контрольної груп за їх відповідністю продуктивних та непродуктивних типів самоствердження. Найбільшу різницю між експериментальною і контрольною групами за критерієм ф Фішера виявилася в таких сферах: зовнішня виразність (4,16); матеріальна забезпеченість (2,42); володіння територією (3,75); здатність йти на ризик (2,24); володіння бажаною річчю (1,85); уміння відстоювати думку (1,66).

Отримані результати дали підстави для висновку про те, що в зазначених сферах самоствердження в діяльсько-перетворювальному елементі позиції досліджувані експериментальної групи реалізують продуктивні типи самоствердження більшою мірою, ніж досліджувані контрольної.

Ще більш точні результати якісної характеристики зрушень, які відбулися в самоствердженні учнів експериментальної групи, порівняно з контрольною, були вираховані за допомогою Є критерію, який встановлює загальний напрям зрушення досліджуваної ознаки. У таких типових сферах самоствердження, як навчальна діяльність, зовнішня виразність, свобода в поведінці і розпорядженні часом, спілкування з ровесниками, учнів ЕГ були зрушення в бік продуктивного самоствердження. У контрольних групах таких зрушень не відбулося. На основі отриманих даних стало можливим зробити висновок про розвиток діяльсько-перетворювального елемента позиції самоствердження під час проведення системи занять "Мастерня самоствердження".

Якісний аналіз характеру зрушень у мотиваційно-сміслових утвореннях у конкретних сферах самоствердження виявив, що основні зрушення в експериментальних групах відбулися від прагнення учнів досягнути переваги над своїми однолітками до прагнення досягнути визнання оточення і прагнення утвердитися у своїй якості.

Отже, якісний аналіз кількісних результатів, отриманих під час контрольного зрізу в експериментальній і контрольній групах із трьох елементів позиції самоствердження, став основою для висновків про зайняті досліджуваними позиції самоствердження - як зовнішні, так і внутрішні. До зовнішніх позицій віднесені пошук місця в соціальній структурі, набуття статусу серед людей, створення іміджу. До внутрішніх - збагачення стосунків з предметним світом, поглиблення зв'язків з людьми, виокремлення себе з оточення, утвердження себе в предметному світі, в очах інших людей, у власній людській унікальності.

Отже, проведений формувальний експеримент, кількісний і якісний його аналіз дав підґрунтя для висновків про ефективність запропонованої нами концептуальної моделі та технології виховання культури особистісного самоствердження, засобом реалізації якої було проведення із старшокласниками експериментальної групи занять факультативного курсу "Людина в суспільстві", впровадження програми "Від самоствердження до самореалізації", "Майстерні самоствердження", активна участь юнаків і дівчат у проблемно-дискусійних іграх, конкурсах, круглих столах, лекціях, тренінгах, спеціально організованій проектній,

дослідницько-пошуковій, громадській діяльності. Це спричинило позитивні зміни у розвитку сформованості культури особистішого самоствердження учнів старшого шкільного віку, забезпечило їхнє утвердження в різних сферах соціально-ціннісної діяльності, сприяло розвитку когнітивного, діяльнісно-перетворювального, мотиваційного елементів позиції самоствердження від нормативного рівня до продуктивного.

Так, на кінець експерименту на 10,8 % збільшилася кількість учнів старших класів із продуктивним рівнем сформованості мотиваційного елемента. Особистісно-продуктивний рівень сформованості цього елемента становить у 39,7 % старшокласників на противагу 37,1 % - на початку експерименту. Нормативно-особистісний рівень мотиваційного елемента відображає 22,0 % на початку експерименту і 17,3 % - в кінці, а нормативний - 15,4 % та 6,7 % відповідно. Кількість старшокласників із продуктивним і особистісно-продуктивним рівнями сформованості когнітивного елемента культури особистішого самоствердження збільшилися (продуктивний рівень - з 21,9 % до 34,2 %, особистісно-продуктивний - відповідно з 34,5 % до 45,5 %); нормативно-особистісний рівень сформованості когнітивного елемента виявляється у 13,9 %, нормативний рівень - у 6,4 %, проти 16,7 % на констатувальному етапі експерименту.

Діяльнісно-перетворювальний елемент представлений продуктивним рівнем - 36,4 %, особистісно-продуктивним - 40,2 %, нормативно-особистісним - 17,7 %, нормативним - 5,7 % порівняно з 21,9 %, 30,5 %, 40,5 %, 7,1 % на початку експерименту. У контрольній групі суттєвих змін як в якісному, так і в кількісному відношенні не відбулося.

Для наочності виразимо результати порівняльного аналізу рівнів сформованості культури особистішого самоствердження учнів старшого шкільного віку у контрольних і експериментальній групах по завершенню формувального експерименту в таблиці 1.

Таблиця 1

Динаміка рівнів вихованості у старшокласників культури особистісного самоствердження

Рівні КОС	Мотиваційний елемент				Когнітивний елемент				Діяльнісно-перетворювальний елемент			
	До експ.		Після експ.		До експ.		Після експ.		До експ.		Після експ.	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Нормативний	16,0	15,4	15,0	6,7	16,0	16,7	15,1	6,4	14,9	7,1	14,1	5,7
Нормативно-особистісний	30,7	22,0	29,6	17,3	37,4	26,9	26,4	13,9	34,3	40,5	33,5	17,7
Особистісно-продуктивний	30,8	37,1	32,1	39,7	27,4	34,5	37,6	45,5	29,9	30,5	30,7	40,2
Продуктивний	22,5	25,5	23,3	36,3	19,2	21,9	20,9	34,2	20,9	21,9	21,7	36,4

Аналіз даних, отриманих у результаті впровадження розробленої концептуальної моделі і технології, дав змогу сформулювати методичні

рекомендації, орієнтуючись на які, вчитель зможе вдосконалити та ефективніше використовувати засоби в організації виховання культури особистісного самоствердження школяра раннього юнацького віку.

Удосконалення процесу виховання культури особистісного самоствердження в учнів старшого шкільного віку полягає в цілеспрямованому впливові на учнів цієї вікової категорії з метою обґрунтованого вирішення суперечностей, які виникають і викликані як внутрішньо особистісними особливостями старшокласників, так і зовнішніми умовами навчання й виховання, і, у свою чергу, ті, які актуалізують (або гальмують) цей процес у соціально-ціннісній діяльності.

Використання учителями вищевказаних рекомендацій у перебігу своєї управлінської діяльності сприяло формуванню в досліджуваних експериментальній групі позитивної "Я-концепції", підвищенню рівня самооцінки, самоповаги й рівня домагань, що в результаті активувало мотиваційну основу соціально-ціннісної діяльності.

Для самих досліджуваних експериментальної груп був доведений розроблений і оформлений у формі пам'ятки "Кодекс успішного особистісного самоствердження учнів старших класів".

Отже, під час цілеспрямованої належної організаційно-виховної, методичної та педагогічної роботи, у процесі індивідуальних вправ із самовдосконалення, ціннісного ставлення до себе, розвитку самовпевненості й самоповаги в старшокласників експериментальних груп відбулася корекція самооцінки й рівня домагань, усвідомлення своїх особистісних якостей і можливостей, що сприяло формуванню й розвитку прагнення до успішного самоствердження у внутрішньоособистісному (у своїй власній думці) і зовнішньому (в очах соціального оточення) планах.

ВИСНОВКИ

Проблема виховання культури особистісного самоствердження є актуальною і має глибокий соціально-педагогічний смисл, оскільки особистість, яка здатна до самоствердження в напрямках самореалізації, саморозвитку, зможе вільно й успішно поводитися в різноманітних сферах життєдіяльності, самостійно й нетрадиційно мислити, сміливо розробляти власні стратегії поведінки, здійснювати моральний вибір і нести відповідальність за свої дії і власний розвиток. Це має важливе значення як для самої особистості, так і для суспільства загалом.

Результати проведеного дослідження підтвердили правомірність провідних положень гіпотези, засвідчили ефективність розв'язання поставлених завдань і дали підстави для формулювання таких висновків:

1. Проблема виховання культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці в загальноосвітній школі, попри її важливість і актуальність, розроблена недостатньо і не знайшла свого повного розкриття в контексті завдань педагогічної теорії і практики. У вітчизняній і зарубіжній науковій літературі акцентується увага на таких характерних ознаках культури особистісного самоствердження, як: 1) прагнення людей проявити себе в активній діяльності, в об'єктивації себе в різних формах життєдіяльності і, перш за все, у праці як

головному виді діяльності людини; 2) задоволення потреби у *спілкуванні*, взаємодія із соціальним середовищем; 3) прагнення людини до *пізнання й самопізнання*, без чого неможлива її діяльність і спілкування, відповідно, соціалізація і розвиток. Здійснений філософсько-культурологічний і психолого-педагогічний аналіз дає підстави визначити, що "культура особистісного самоствердження" як процес свідомого, активного практичного перетворення ситуацій, які складають змістову основу різних сфер життєдіяльності школяра, в результаті чого він досягає успіху, підтримує відповідний статус в колективі, відстоює свою значущість перед іншими однолітками, реалізує свій індивідуальний життєвий шлях.

2. Розроблена концептуальна модель виховання культури особистісного самоствердження старшокласників відображає необхідність реалізації мети, урахування низки завдань, включення цілемотиваційного, змістового, технологічного, результативного компонентів.

Доведено, що виховання культури особистісного самоствердження учнів старших класів буде ефективним якщо є високий рівень сформованості змістового компонента моделі, який представлений взаємопов'язаними і взаємозумовлюючими елементами: *мотиваційним*, який характеризується загальною спрямованістю, що втілюється в мотиваційну основу самоствердження; *когнітивним*, що включає сукупність знань, способів, дій, здібностей, які утворюють позицію самоствердження в конкретній сфері життєдіяльності; *діяльнісно-перетворювальним*, що передбачає практичне функціонування школярів у різних сферах життєдіяльності.

Теоретико-методичні засади наукового дослідження та розроблена концептуальна модель є теоретичним підґрунтям для впровадження власне технології виховання культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці. Її реалізація спрямовується на якісне забезпечення цілей, можливостей, сфер самоствердження старшокласників з урахуванням їхніх вікових особливостей, специфіки соціально-ціннісної діяльності, визначених та експериментально перевірених орієнтаційно-педагогічних умов, типів та рівнів сформованості культури особистісного самоствердження школярів.

3. Обґрунтовуючи змістовий компонент концептуальної моделі виховання культури особистісного самоствердження, розроблено і схарактеризовано критерії й показники кожного з елементів позиції самоствердження, які є ефективними за умови їх збалансованості і взаємообумовленості. Визначено, що мотиваційний елемент забезпечує спрямованість, стійкість, дієвість мотивів. Він характеризує розвиток ціннісно-орієнтаційної свідомості й визначення на цій основі кола особистісно-значущих цінностей в ранньому юнацькому віці. Когнітивний елемент спрямовує особистість старшокласника до набуття знань культурних норм, моделей поведінки та усвідомлення доцільності їх дотримання. Діяльнісно-перетворювальний елемент передбачає встановлення ступеня відповідності мотивів поведінки школярів у різних видах діяльності, спонукає вихованців до зусиль, спрямованих на прояв активності у позитивних діях і вчинках. Високий рівень сформованості діяльнісно-перетворювального елемента забезпечує характер умінь будувати "Я-концепцію", автономність і стійкість внутрішнього світу, схильність самостверджуватися через досягнення високих результатів у діяльності.

Усі компоненти відповідно виконують інформаційно-прогностичну, спонукально-регулятивну, оцінно-результативну функції.

4. Згідно з визначеними критеріями і показниками вихованості культури особистісного самоствердження старших школярів, виявлено чотири рівні її сформованості (нормативний, нормативно-особистісний, особистісно-продуктивний, продуктивний). Рівні самоствердження ієрархічно організовані, кожний з них є необхідним для наступного, має свою власну природу (суттєво різні зв'язки, стосунки), іманентний розвиток кожного рівня не припиняється з розвитком вищого. У виявленні рівнів сформованості культури особистісного самоствердження старших школярів враховувалися їхні внутрішні мотиваційні спонукання, усвідомлення значущості та міра інтенсивності участі в різних сферах діяльності.

Результати констатувального експерименту свідчать про перевагу нормативного (15,6 %) і нормативно-особистісного рівнів (34,1 %) сформованості культури особистісного самоствердження. Не виявлено чіткої орієнтованості старшокласників щодо сутності самоствердження. Воно існує більшою мірою на рівні уявлень, що тягне за собою вузьке бачення сфер, засобів свого утвердження та обмежує процес виховання культури особистісного самоствердження учнів старших класів. Низька орієнтованість останніх щодо сутності самоствердження визначає: 1) орієнтованість на діяльність, яка пов'язана із самоствердженням, спрямовану в основному на досягнення зовнішніх результатів самоствердження (багатство, престижний вигляд, фінансова сила); 2) орієнтованість на діяльність за зовнішніми результатами самоствердження обумовлює недооцінку досліджуваними власних можливостей і обумовлює зниження потенціалу самоствердження учнів старших класів.

У старшокласника культура особистісного самоствердження детермінується наявними знаннями культурних норм, діючою моделлю поведінки, особистісно-значущими цінностями, співвідношенням їх зі своїми можливостями і потребами. При цьому провідного значення набуває наявність позитивної установки до міжособистісного спілкування в колективі однолітків.

5. Розроблена технологія виховання культури особистісного самоствердження старшокласника в соціально-ціннісній діяльності виступила як спеціально організована відповідно до поставлених завдань і методологічних підходів сукупність традиційних та інноваційних форм і методів виховання.

Технологія включає в себе впровадження особистісно орієнтованого підходу у навчання й виховання, визнання унікальності кожного учня, які актуалізують потребу особистості в самоствердженні і мають можливість задовольнити її в різноманітних формах і видах соціально-ціннісної діяльності; розкриття індивідуальних особливостей (можливостей) кожного учня; збагачення змісту виховної роботи із старшокласниками у ході занять "Майстерня самоствердження"; співпраця в навчанні і вихованні, яка розуміється як спілкування рівноправних і рівнозакіакованих учасників, звернених до взаємного перетворення і росту; створення ситуацій успіху з опорою на самостійність і творчий спосіб роботи школярів.

Цілісна реалізація позитивного потенціалу, закладеного в "самості" старшокласника, котрий самовизначився в навчанні і виступає суб'єктом свого розвитку, завжди відбувається в конкретній діяльності. Оскільки соціально-ціннісна діяльність є найбільш ефективною формою виховання культури особистісного самоствердження старшокласника, то розроблена технологія передбачає її організацію в усіх видах навчально-виховного процесу (уроках, особистісно орієнтованих колективних творчих справ, факультативних заняттях "Людина в суспільстві", позаурочній роботі з предметів, суспільно-корисній діяльності, олімпіадах, конкурсах, змаганнях). Пріоритетною метою технології виховання культури особистісного самоствердження є розвиток здатності особистості до самозми.

6. Встановлено, що виховання культури особистісного самоствердження в учнів старшого шкільного віку здійснюва-гимється успішно за таких організаційно-педагогічних умов: створення культурного поля навчального закладу, позитивного мікроклімату в колективі, що забезпечує самоствердження кожного вихованця та підвищення його соціально статусу в середовищі ровесників (задоволення потреби в визнанні, повазі, підтримці, захищеності); розвиток в учнів емоційно-ціннісного ставлення до культури особистісного самоствердження; організація пізнавальної, особистісно значущої соціально-ціннісної діяльності, яка забезпечує усвідомлення цілей, можливостей, сфер, засобів самоствердження старшокласників, набуття позиції самоствердження; застосування у виховній діяльності новітніх технологій; систематичне діагностування та корекція рівнів вихованості культури особистісного самоствердження в школярів, забезпечення правильності життєвого вибору; формування оптимальних моделей взаємодії у системі "учитель-учень" та "учень-учень"; активної діяльності органів учнівського самоврядування; програмно-методичне забезпечення виховного процесу в школі.

7. Доведено ефективність розробленого програмно-методичного забезпечення: виховна програма "Від самоствердження до самореалізації", тематична програма занять факультативного курсу "Людина в суспільстві", "Майстерня самоствердження", розроблений і оформлений у формі пам'ятки "Кодекс успішного особистісного самоствОРД**** учнів старших класів", які дали змогу учням усвідомити свої зростаючі можливості, реалізувати потребу в самсчлійності і визнанні.

Структура занять факультативу передбачала поєднання теоретичного матеріалу і практичних вправ, використання методів і прийомів актуалізації суб'єктного досвіду школярів, ігор, лекцій, бесід, дискусій, круглих столів, тренінгових занять, перегляд відео/кїюфшьмів, аналіз життєвих ситуацій, вирішення проблем взаємин у спілкуванні з однолітками, що забезпечувало цілеспрямованість та плановість виховного процесу.

Організована діяльність на основі розробленого програмно-методичного забезпечення, покликана була допомогти учням розібратися в багатоманітності суспільних стосунків, у собі, в інших людях, виробити власну життєву позицію, реалізувати свої можливості, ствердити себе як особистість.

8. Встановлено, що діагностика рівня і позиції самоствердження є безпосереднім методичним інструментарієм для виявлення структурно-змістових

характеристик культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці. Дані різного роду анкет, опитувальників, індивідуальних бесід, зовнішня поведінка учнів констатує вироблену позитивну "Я-концепцію" у старшокласників, яка виражається в упевненості в своїх можливостях і здібностях, бажанні пробувати себе в різних видах соціально-ціннісної діяльності, позитивному настрої. Це обумовлено гуманно-особистісним, довірливим характером стосунків, які склалися між учителями й учнями; включенням учнів раннього юнацького віку в освітній процес, котрий представляє широкі можливості для самоствердження кожного старшокласника.

Досліджувані експериментальної групи більшою мірою орієнтовані на збагачені і внутрішні позиції самоствердження, ніж у контрольній, що свідчить про позитивні зміни в усіх елементах позиції: у *мотиваційному* - перехід від мотиву перевершення над іншими на мотив пошуку визнання з боку оточення і прагнення утвердити власну якість особистості; у *когнітивному елементі* здшенився перехід від рівня уявлень щодо самоствердження на рівень розуміння його сутності для майбутнього переносу знань про самоствердження в діяльність; у *діяльнично-перетворювальному* - перехід з нормативного рівня на нормативно-особистісний з характерними для нього продуктивними типами.

У цілому виявлені орі^ваційно-педагогічні умови забезпечили перехід старших школярів із зовнішніх на збагачені, внутрішні позиції самоствердження, що сприяє їхньому продуктивному самоствердженню в різних сферах. Більшість учнів експериментальної групи володіють особистісно-продуктивним (38,1 %) і продуктивним (35,6 %) рівнями самоствердження в соціально-ціннісній діяльності.

Динаміка зростання особистісно-продуктивного і продуктивного рівнів у експериментальній групі, статистична обробка результатів експерименту підтверджують висунуту в дослідженні гіпотезу, результати порівняльного аналізу, отримані після закінчення дослідно-експериментальної роботи в умовах сучасної загальноосвітньої школи, переконують у практичній значущості та ефективності використаної нами авторської технології виховання культури особистісного самоствердження раннього юнацького віку в соціально-ціннісній діяльності.

Дослідження не охоплює всього кола питань, пов'язаних із процесом самоствердження особистості раннього юнацького віку в соціально-ціннісній діяльності, і не претендує на повноту характеристик розглянутої проблеми, а є лише одним із перших підходів до розроблення найважливішої і актуальної проблеми створення концептуальної моделі і технології виховання культури особистісного самоствердження старшокласників у соціально-ціннісній діяльності. Предметом подальших пошуків, з нашого погляду, можуть бути проблеми самоствердження на інших вікових етапах, в інших сферах життєдіяльності тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Безкоровайна О. В. Виховання культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці: монографія / О. В. Безкоровайна - Рівне : РДГУ, видавець Олег Зень, 2009. - 470 с.

Навчальні посібники, програми

2. Безкоровайна О. В. Технології виховання культури особистісного самоствердження: метод, посібник / О. В. Безкоровайна. - Рівне: РДГУ, 2008. - 118 с.

3. Безкоровайна О. В. Програма розвитку особистості раннього юнацького віку "Від самоствердження до самореалізації" / О. В. Безкоровайна. - Рівне : РДГУ, 2009. - 16 с.

Статті у фахових виданнях з педагогічних наук

4. Безкоровайна О. В. Педагогічні аспекти гуманізації особистості вчителя в умовах демократизації шкільного життя / О. В. Безкоровайна // Оновлення змісту форм та методів навчання та виховання : зб. наук, праць. - Рівне : РДГУ, 2003. - Вип.26.-С.126-128.

5. Безкоровайна О. В. З педагогікою толерантності в третє тисячоліття / О. В. Безкоровайна // Педагогіка толерантності. - 2003. - № 3. - С.4-11.

6. Безкоровайна О. В. Роль активних форм соціально-ціннісної діяльності у вихованні особистості сучасного підлітка / О. В. Безкоровайна // Рідна школа - 2005. - № 12. - С. 38-41.

7. Безкоровайна О. В. Соціально-ціннісна діяльність як важливий фактор виховання особистості сучасного підлітка / О. В. Безкоровайна // Оновлення змісту форм та методів навчання та виховання : зб. наук, праць. - Рівне : РДГУ, 2005. - Вил. 30. - С. 26-30.

8. Безкоровайна О. В. Гуманістичні ціннісні орієнтири як основа формування толерантної особистості сучасного школяра / О. В. Безкоровайна // Оновлення змісту форм та методів навчання та виховання : зб. наук, праць. - Рівне : РДГУ, 2005. - Вил. 32. - С.17-21.

9. Безкоровайна О. В. Гуманізація школи - основа самоствердження сучасного школяра / О. В. Безкоровайна // Гуманітарні науки. - № 2. - 2005. - С. 5-18.

10. Безкоровайна О. В. Виховання культури міжнаціонального спілкування в старшокласників засобами соціально-ціннісної діяльності / О. В. Безкоровайна // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук, праць. - К., 2006. - Т.1, вил. 9. - С. 133-139.

11. Безкоровайна О. В. Виховання духовної культури особистості студента засобами соціально-ціннісної діяльності / О. В. Безкоровайна // Оновлення змісту форм та методів навчання та виховання : зб. наук, праць. - Рівне : РДГУ, 2006. - Вил. 34. - С. 109-115.

12. Безкоровайна О. В. Особистіше самоствердження у контексті професійного вдосконалення і життєвих перспектив у ранньому юнацькому віці / О. В. Безкоровайна // Оновлення змісту форм та методів навчання та виховання : зб. наук, праць. - Рівне : РДГУ, 2007. - Вил. 37. - С. 15-18.

13. Безкоровайна О. В. Роль самоствердження, його соціальна і психологічна природа / О. В. Безкоровайна // Наукові записки Нац. ун-ту "Острозька академія": зб. наук, праць. - Острого : Видавництво Національного університету "Острозька академія", 2007. - Вип. 9. - С. 27-34. - (Серія "Психологія і педагогіка").

14. Безкоровайна О. В. Особистісне самоствердження як фактор формування гуманістичної спрямованості в ранньому юнацькому віці / О. В. Безкоровайна // Гуманізація навчально-виховного процесу : зб. наук, праць. - Слов'янськ : Видавничий центр СДПУ, 2007. - Вип. 37. - С.101-105.

15. Безкоровайна О. В. Виховання особистісного самоствердження в процесі професійної підготовки майбутнього вчителя / О. В. Безкоровайна // Вища освіта України № 2 (додаток 1): зб. наук, праць. - Рівне : РДГУ, 2007. - Т. 2. - С. 96-99. - (Тематичний випуск "Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології").

16. Безкоровайна О. В. Виховання толерантності як важливий фактор реалізації особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці / О. В. Безкоровайна // Вісник Жит. держ. ун-ту ім. І. Франка. - Житомир, 2007. - Вип. 34. - С. 53-57.

17. Безкоровайна О. В. Теоретико-методологічні підходи до проблеми виховання культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці / О. В. Безкоровайна // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук, праць. - К., 2007. - Т. 1, вип. 10. - С. 26-33.

18. Безкоровайна О. В. Становлення особистісного самоствердження школяра в нових умовах сучасного виховання / О. В. Безкоровайна // Гуманітарні науки. - 2007. - № 1 (13). - С. 4-18.

19. Безкоровайна О. В. Актуальні аспекти створення виховного середовища як важливого засобу саморозвитку та особистісного самоствердження сучасного школяра / О. В. Безкоровайна // Теорія та методика вивчення природничо-математичних та технічних дисциплін : зб. наук, праць. Серія "Наукові записки". - Рівне: РДГУ, 2007. - Вил. 10. - С. 69-73.

20. Безкоровайна О. В. Громадська думка колективу та її роль у формуванні особистісного самоствердження школяра / О. В. Безкоровайна // Витоки педагогічної майстерності Полт. держ. пед. ун-ту. ім. В. Г.Короленка : зб. наук, праць. - Полтава, 2008. - Вип. 5 - С. 71-77. - (Серія "Педагогічні науки").

21. Безкоровайна О. В. Сучасні інноваційні підходи до проблеми виховання культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці / О. В. Безкоровайна // Педагогічні науки. Освітні інновації : зб. наук, праць Сум. держ. пед. ун-ту ім. А. С.Макаренка. - Суми, 2008. - Ч. 1. - С. 27-34.

22. Безкоровайна О. В. Особистісне самоствердження - основа підготовки студентів до майбутньої успішної професійної діяльності / О. В. Безкоровайна // Проблеми сучасної педагогічної освіти : зб. наук, праць. - Ялта : РВВ КГУ, 2008. - Ч. 1, вип. 19. - С. 92-98.

23. Безкоровайна О. В. Самоствердження особистості: постановка проблеми у контексті освітніх виховних технологій / О. В. Безкоровайна // Директор школи, ліцею, гімназії. - 2008. - № 3. - С. 42-48.

24. Безкоровайна О. В. Особистість: аспекти наукового осмислення / О. В. Безкоровайна // Педагогіка і психологія. - 2008. - № 3-4 (60-61). - С. 77-87.

25. Безкоровайна О. В. Системний підхід до розуміння сутності та компонентного складу самоствердження / О. В. Безкоровайна // Теоретико-

методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук, праць. - К., 2007. - Вип. 12. - С. 29-36.

26. Безкоровайна О. В. Структурування змісту виховання культури самоствердження особистості раннього юнацького віку в соціально-ціннісній діяльності / О. В. Безкоровайна // Педагогіка вищої та середньої школи : зб. наук, праць. - Кривий Ріг : КГПУ, 2009. - Вип. 25. - С. 507-516.

27. Безкоровайна О. В. Самоствердження як важливий соціально-психологічний феномен становлення особистості раннього юнацького віку / О. В. Безкоровайна // Рідна школа. - 2009. - № 4 (952). - С. 32-35.

28. Безкоровайна О. В. Особистісне самоствердження: теоретичні підходи і практика реалізації / О. В. Безкоровайна // Шлях освіти. - 2009. - № 2 (52). - С. 10-14.

29. Безкоровайна О. В. Самоствердження - гарант всебічного гармонійного розвитку особистості раннього юнацького віку / О. В. Безкоровайна // Нова думка. - 2009. - № 1. - С. 50-56.

30. Безкоровайна О. В. Дослідно-експериментальна перевірка ефективності засобів виховання культури особистісного самоствердження раннього юнацького віку в загальноосвітніх навчальних закладах / О. В. Безкоровайна // Теорія та методика вивчення природничо-математичних та технічних дисциплін : зб. наук, праць. Серія "Наукові записки". - Рівне : РДГУ, 2009. - Вип. 13. - С. 68-73.

Статті у науково-методичних журналах

31. Безкоровайна О. В. Особистісне самоствердження - актуальна проблема сучасного виховання / О. В. Безкоровайна // Світ виховання. - 2007. - № 3. - С. 12-17.

32. Безкоровайна О. В. Особистісне самоствердження - актуальна проблема сучасного виховання / О. В. Безкоровайна // Світ виховання. - 2007. - № 4. - С. 6-10.

33. Безкоровайна О. В. Концептуальні підходи до проблеми виховання культури особистісного самоствердження / О. В. Безкоровайна // Світ виховання. - 2008. - № 4 (29). - С. 11-15.

34. Безкоровайная О. В. От самопознания к культуре мира / О. В. Безкоровайная // Проблемы виховання. - 2009. - Минск. - № 2 (67). - С. 28-31.

Матеріали конференцій

35. Безкоровайна О. В. Виховання духовної культури особистості засобами соціально-ціннісної діяльності / О. В. Безкоровайна // Духовно-творчий потенціал студентської молоді : психолого-педагогічні проблеми формування та реалізації : матеріали III Всеукр. наук.-метод. конф. (Рівне, 18-20 трав. 2006 р.). - Рівне : РДГУ, 2006. - С. 25-30.

36. Безкоровайна О. В. Проблема становлення особистісного самоствердження у контексті ноосферної освіти / О. В. Безкоровайна // Проблеми освіти в суспільстві ноосферної епохи (освіта сталого розвитку) : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 19 квіт. 2007 р.) / ред. : І. А. Маотинюк, А. М. Вдовиченко. - К., 2007. - С. 138-145.

37. Безкоровайна О. В. Роль гуманістично спрямованих засобів педагогічного впливу у професійній підготовці майбутніх вчителів / О. В. Безкоровайна // Педагогічна майстерність керівника освітнього закладу : теорія і практика :

матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (Полтава, 26-27 квіт. 2007 р.). - Полтава : Аструя, 2007. - С. 18-20.

38. Безкоровайна О. В. Виховання культури особистісного самоствердження у сучасних соціальних умовах / О. В. Безкоровайна // Молодіжна політика : проблеми і перспективи : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Дрогобич, 10-11 трав. 2007 р.) / М-во освіти і науки, Дрогобицький держ. пед.ун-т ім. І. Франка. - Дрогобич : Вимір, 2007. - С. 111-115.

39. Безкоровайна О. В. Виховання особистісного самоствердження як основа становлення життєтворчого потенціалу сучасного школяра / О. В. Безкоровайна // Моделі компетентного випускника 12-річної школи: сутність, пріоритети, пошук відповідей на виклики XXI століття : матеріали Всеукр. наук.-пошукової конф. (Донецьк, 16-17 квіт. 2007 р.) / М-во освіти і науки, Донецький обл. інс-т післядип. пед. освіти. - Донецьк, 2007. - С. 127-133.

40. Безкоровайна О. В. Проблема особистісного самоствердження в умовах глобалізації сучасної освіти / О. В. Безкоровайна // Стан і перспективи розвитку духовної культури особистості в умовах розгортання глобалізаційних процесів: матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (Рівне, 15-16 листоп. 2007 р.) ; альманах наук, тов-ва "Афіна" каф-ри культурології "Актуальні питання культурології". - Рівне: РДГУ, 2008. - Вип. 6, т. 1. - С. 191-196.

41. Безкоровайна О. В. Особистісне самоствердження як предмет наукового дослідження / О. В. Безкоровайна // Феномен ідентичності : зміст, структура та механізми формування : матеріали регіональної наук.-практ. конф. (29-30 листоп. 2007 р.). - Рівне: РДГУ, 2008. - С. 20-25.

42. Безкоровайна О. В. Творча самореалізація як важливий фактор у формуванні особистісного самоствердження педагога / О. В. Безкоровайна // Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики : матеріали Всеукр. наук. - практ. конф. / М-во освіти і науки, Нац. пед. ун-т ім. Драгоманова. - К., 2007. - С. 180-183.

43. Безкоровайна О. В. Соціально-психологічні аспекти особистісного самоствердження старшокласників у виховному процесі сучасного загальноосвітнього навчального закладу / О. В. Безкоровайна // Молодіжна політика : проблеми і перспективи : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (Дрогобич, 10-11 трав. 2008 р.) / М-во освіти і науки, Дрогобицький держ. пед.ун-т ім. І. Франка. - Дрогобич: Вимір, 2008. - С. 226-230.

44. Безкоровайна О. В. Молодіжна субкультура як важлива складова діяльності держави: проблеми і шляхи вирішення / О. В. Безкоровайна // Педагогічне мислення в контексті теоретико-методичної спадщини А. С. Макаренка і сучасної педагогіки : тези доповідей на Всеукр. наук.-практ. конф. (Рівне, 27-28 берез. 2008 р.), присвяч. 120-ій річниці з дня народження А. С. Макаренка. - Рівне : РДГУ, 2008. - С. 150-153.

45. Безкоровайна О. В. Роль феномену особистісного самоствердження в науковій теорії і педагогічній практиці / О. В. Безкоровайна // Січневі педагогічні читання: гармонізація культурно-освітнього середовища як педагогічна проблема.

(Сімферополь, 31 січ. 2009 р.) / М-во освіти і науки, Респ. вищий навч. заклад "Кримський інженерно-пед. ун-т". - Симферополь, 2009. - С. 25-29.

46. Безкоровайна О. В. Аналіз освітніх парадигм в контексті проблеми особистісного самоствердження в соціально-ціннісній діяльності / О. В. Безкоровайна // "Культура ХХІ століття: стан, проблеми, перспективи" : матеріали ІV Всеукр. наук.-практ. конф. (Рівне, 12-13 листоп. 2008 р.) ; альманах наук, тов-ва "Афіна" каф-ри культурології "Актуальні питання культурології". - Рівне : РДГУ, 2008. - Вил. 7, т. 1. - С. 149-154.

47. Безкоровайна О. В. Проблеми професійного самовизначення обдарованих старшокласників у навчально-виховному процесі школи / О. В. Безкоровайна // Обдаровані діти - інтелектуальний потенціал держави : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 8-9 жовт. 2008 р.). - К., 2008. - С. 56-62.

48. Безкоровайна О. В. Реалізація технології самоствердження особистості раннього юнацького віку в процесі моделювання виховної системи школи / О. В. Безкоровайна // Січневі педагогічні читання : педагогічна наука та освіта : проблеми й перспективи (Сімферополь, 31 січ. 2009 р.) / М-во освіти і науки, Респ. вищий навч. заклад "Кримський інженерно-пед. ун-т" . - Симферополь, 2009. - С. 137-142.

АНОТАЦІЇ

Безкоровайна О. В. Теоретико-методичні засади виховання культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 - теорія і методика виховання. - Інститут проблем виховання НАГН України. - Київ, 2010.

У дисертації теоретично обґрунтовано концептуальну модель виховання культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці, визначено компонентний склад особистісного самоствердження, який представлений у вигляді розробленого автором вектора, дана характеристика структурних елементів досліджуваного явища як діяльності. Розроблено діагностичну методику, теоретично та експериментально апробовано технологію виховання культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці в соціально-ціннісній діяльності. Засобом реалізації змістового аспекту виступило програмно-методичне забезпечення у вигляді експериментальної програми "Від самоствердження до самореалізації", факультативного курсу "Людина в суспільстві", "Майстерня самоствердження".

Ключові слова: культура особистісного самоствердження, програма розвитку, особистість старшокласника, самореалізація, соціально-ціннісна діяльність, орієнтаційно-педагогічні умови, концептуальна модель, технологія виховання.

Безкоровайная О. В. Теоретические и методические основы воспитания культуры личностного самоутверждения в раннем юношеском возрасте. - Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.07 - теория и методика воспитания. - Институт проблем воспитания НАПН Украины. - Киев, 2010.

В диссертации теоретически обосновано концептуальную модель воспитания культуры личностного самоутверждения в раннем юношеском возрасте, механизм и компонентный состав исследуемого явления, который представленный автором в виде вектора, дана характеристика структурных элементов самоутверждения как деятельности: потребностей, мотивационно-смысловых образований, ориентации, позиций. Научно обосновано и экспериментально доказано, что создание организационно-педагогических условий для самоутверждения личности - это реализация её внутренних потенциальных задатков и природных возможностей, обеспечение ученикам благоприятного настроения в учебно-воспитательном процессе, позитивной мотивации, ситуации успеха, повышения уровня культуры межличностного общения.

В диссертации даётся трехаспектная методологическая основа фундаментальных философско-культурологических, психологических и педагогических исследований, концептуальных положений современной теории воспитания, необходимости в разработке и внедрении в учебно-воспитательный процесс концептуальной модели и технологии воспитания саморазвивающейся личности.

Концептуальная модель воспитания культуры личностного самоутверждения старшеклассников в социально-ценностной деятельности включает следующие основные компоненты: целемотивационный, содержательный, технологический, результативный.

Содержательный компонент представленный взаимосвязанными элементами: мотивационным, который характеризуется общей направленностью мотивационной основы самоутверждения; когнитивным, который включает знания, способы, действия, которые создают позицию самоутверждения в конкретной сфере; деятельностно-преобразовательным, который предполагает практическое функционирование школьников в разных сферах жизнедеятельности.

Соответственно к каждому из представленных элементов содержательного компонента разработаны критерии и показатели воспитанности культуры личностного самоутверждения в раннем юношеском возрасте. Критерием определения мотивационного элемента есть направленность, стойкость, действенность мотивов. Характеризует развитие ценностно-ориентационного сознания и выделение на этой основе личностно-значимых ценностей в раннем юношеском возрасте. Критерием когнитивного элемента есть полнота, глубина осмысления качества знаний старшеклассников про сущность самоутверждения.

Критерий деятельностно-преобразовательного элемента включает восстановление степени соответствия мотивов поведения старшеклассников в разных видах деятельности.

Показатели стали основанием для выявления четырёх групп старшеклассников, которые соответствуют нормативному, нормативно-

личностному, личностно-продуктивному и продуктивному уровням сформированное™ культуры личностного самоутверждения.

Теоретически обоснована и внедрена технология воспитания культуры личностного самоутверждения в раннем юношеском возрасте.

Доказано эффективность разработанного программно-методического обеспечения: воспитательная программа "От самоутверждения к самореализации", тематическая программа занятий факультативного курса "Человек в обществе", "Мастерская самоутверждения", разработанный и оформленный в форме памятки "Кодекс успешного личностного самоутверждения старшеклассника".

Содержание и принципы построения программы развития личности в раннем юношеском возрасте "От самоутверждения до самореализации" являются теоретически-методической базой для сознательного управления учениками своим развитием.

В первом разделе программы "Я-концепция" даётся доскональное содержание общего курса воспитания культуры личностного самоутверждения для раннего юношеского возраста: "Утверждай себя", "Управляй собой", "Реализуй себя". Первый раздел "Я-концепция" создаёт благоприятную основу для воспитания у старшеклассников мотивации к самоутверждению, осмыслению общечеловеческих ценностей, осознанию личностной приобщенности к человечеству, пониманию своего "Я", развитию рефлексивной деятельности.

Второй раздел программы "Я и общество" включает приоритетные направления воспитательной социально-ценностной деятельности, их задания и ориентировочные формы воспитательной работы со старшеклассниками, создаёт почву для воспитания активной жизненной позиции старшеклассников и приобщения их к активному преобразованию действительности.

В экспериментальную работу было включено проведение занятий факультативного курса "Человек в обществе", где использовались методы и приемы актуализации субъектного опыта учащихся, игры, лекции, беседы, дискуссии, круглые столы, просмотр видео/кинофильмов, анализ жизненных ситуаций, решение проблем взаимоотношений в общении с ровесниками.

Среди активных форм воспитательной работы использовались тренинговые занятия "От игры к жизни", проекты, конкурсы "Твой выбор - ключ к успеху", "Современник и современница", ток-шоу "История успеха", круглых столов "Самоуправление учащихся как способ организации жизни коллектива", "Парламент детей города и его сотрудничество с учебными заведениями".

Система психолого-педагогической диагностики уровня и позиции самоутверждения отображает её структуру и представляет собой непосредственный методический инструмент для выявления структурно-содержательных характеристик воспитания культуры личностного самоутверждения в раннем юношеском возрасте; классифицировано типы самоутверждения по признакам целенаправленности, способов, результатов и механизмов.

В спроектированной технологии обозначены педагогические ориентиры, основные принципы, критерии, показатели её эффективной реализации. Разработанная система занятий "Мастерская самоутверждения" является основой

для педагогического руководства внутренними процессами и активизации факторов развития личности старшеклассника.

Полученные в исследовании данные подтвердили гипотезу об эффективности применения концептуальной модели и технологии воспитания культуры личностного самоутверждения, которая создаёт благоприятные условия для удовлетворения собственных интересов и потребностей в самопознании и самореализации раннего юношеского возраста.

Ключевые слова: культура личностного самоутверждения, личность старшеклассника, организационно-педагогические условия, концептуальная модель, технология воспитания.

Bezkorovayna O. V. Theoretico-methodological principles upbringing the culture of personal self-actualization in the early youthful age. - Manuscript

Thesis for the degree of doctor of pedagogical sciences, specialty 13.00.07 - Theory and Methods of Education. - Institute of Problem Education NAPS of Ukraine. - Kyiv, 2010.

The thesis theoretically grounds the conceptual model upbringing the culture of personal, self-actualization in the early youthful age, socio-psychological mechanism and component composition and self-identity of personality are developed, and is presented by the author as a vector of self-developed; the characteristic of structural elements of the investigated phenomena as activity is presented: needs, motivational-semantic formation, orientation, position of assertiveness. The method of diagnosis is developed. The technology of organization and management by the process of personal self-education culture at an early age youth in the social values activity is theoretically and experimentally tested. Substantive aspect of the medium acted as scientifically and methodological support in the form of an experimental program "From self-actualization to self-realization", optional course "A man in society", "Workshop of self-actualization".

Key words: culture of personal self-actualization, program of development, personality of a senior pupil, self-realization, social-value activity, educational and organizational conditions, conceptional model, methods of educational.

Підписано до друку 21.04.2010 р. Формат 60х90/16.

Ум. друк. арк. 19. Обл.-вид. арк. 19.

Тираж 100. Зам. 19.

«Видавництво "Науковий світ"»®

Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.

м. Київ, вул. Боженка, 17, оф. 414.

200-87-13, 200-87-15, 8-050-525-88-77